

บทที่ ๑

ลักษณะหมู่บ้านกิ่งแก้ว*

ชุมชนหมู่บ้านกล่าวได้ว่าเป็นชุมชนที่มีความสำคัญและเป็นพื้นฐานที่สุดของสังคม มีลักษณะเป็นการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ที่มีขนาดเล็ก ๆ และมีอาชีพทางกสิกรรมด้วย^๑ มีบ้านเรือนราว ๑๐ หลังคาเรือน^๒ หรือประชากรประมาณ ๑๐๐ คนขึ้นไป^๓ และตามพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ พ.ศ. ๒๔๕๗ หมู่บ้านหนึ่งต้องประกอบด้วยชาวบ้านตั้งแต่ ๒๐๐ คนขึ้นไปหรือมีบ้านเรือนอย่างน้อย ๑๐ หลังคาเรือน^๔

* หมายถึงระยะเวลาก่อนที่รัฐจะเข้าไปจัดการปกครองอย่างใกล้ชิดโดยการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล และการขยายตัวทางเศรษฐกิจซึ่งมีผลสืบเนื่องมาจากการสร้างทางรถไฟ

^๑ Clifford Geertz, "Village," International Encyclopedia of the Social Sciences 16(1968) : 318 - 322.

^๒ ขุนฉันทพรปราสาท, แบบเรียนภูมิศาสตร์ เล่ม ๑ (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ตก ๑๒๗), หน้า ๑๑๗.

^๓ ภูมิ วิริยะเพ็ชร์, การตั้งถิ่นฐานในชนบทของประเทศไทย (นครปฐม : ภาควิชาภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๐), หน้า ๓.

^๔ สุเทพ สุนทรเกษม, (บรรณาธิการ). สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (พระนคร : โรงพิมพ์สมาคมนักสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๑), หน้า ๘๖.

อย่างไรก็ตามในความเป็นจริงแล้วปรากฏว่าหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ช่วงระยะเวลาที่จะมีพระราชบัญญัติฉบับนี้ จะมีจำนวนหลังคาเรือนไม่น้อย แล้วแต่ราษฎรจะรวมกลุ่มกันตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ใด จำนวนเท่าใดก็ได้ บางหมู่บ้านมีอยู่เพียง ๕ หลังคาเรือน^๑ ดังนั้นหมู่บ้านในขณะนั้นจึงมีความหมายสำคัญว่าเป็นสถานที่ตั้งบ้านเรือนอันเป็นที่อยู่อาศัยตลอดทั้งมีอาชีพทางการศึกษาคด้วย

ความสัมพันธ์ของหมู่บ้านกับลักษณะทางภูมิศาสตร์

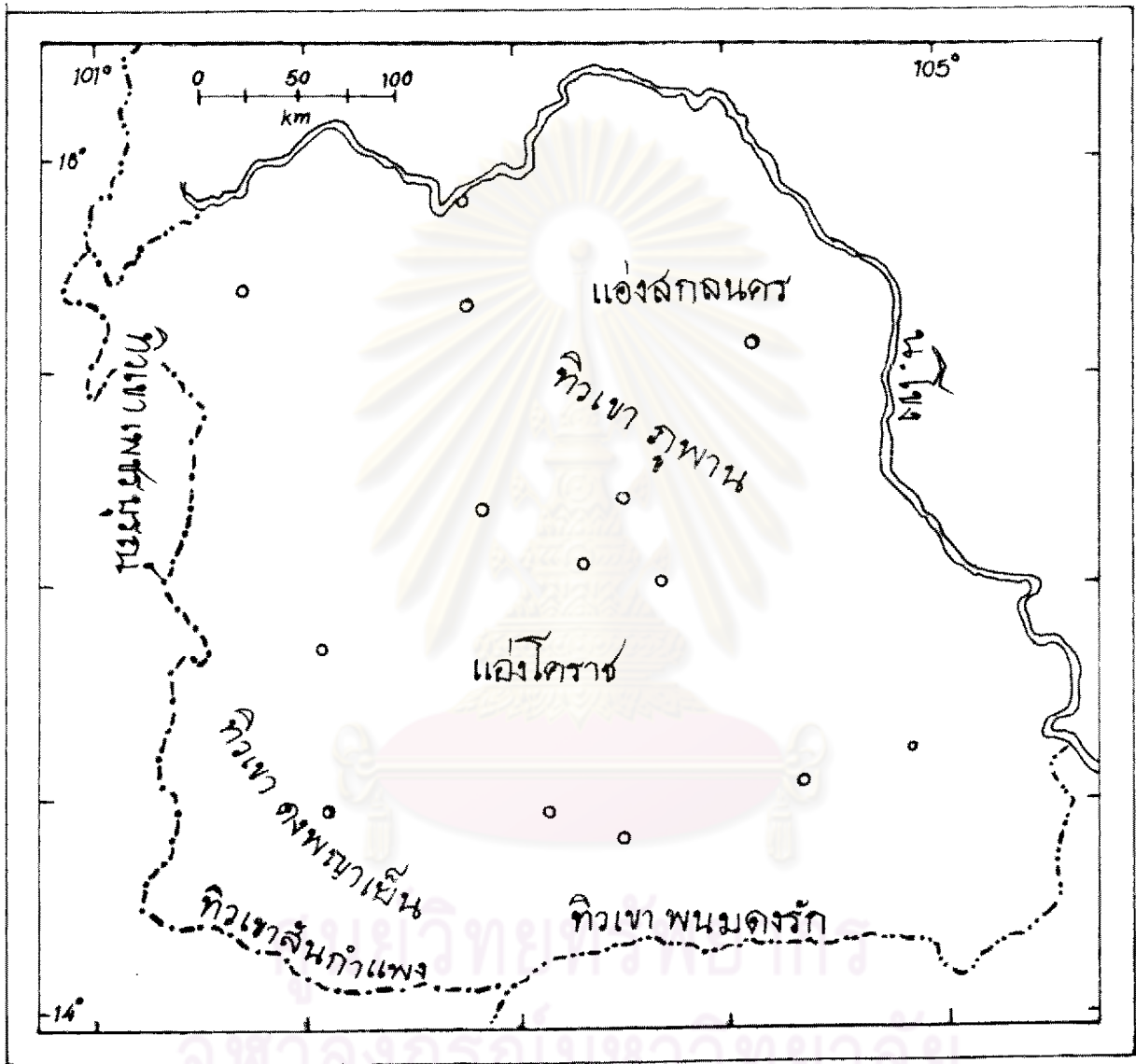
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีพื้นที่ตั้งอยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ ๑๔° เหนือ - ๑๘° เหนือ และเส้นแวงที่ ๑๐๑° ตะวันออก - ๑๐๖° ตะวันออก มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ ๑๖๗,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๑ ใน ๓ ของประเทศ^๒ ทางด้านตอนเหนือของภาคจดประเทศลาวซึ่งมีแม่น้ำโขงเป็นเส้นกั้นเขตแดนในบางตอน ทางทิศตะวันออกจดแม่น้ำโขงและเทือกเขาฉกรรจ์ ทางทิศใต้จรดภาคตะวันออกของประเทศไทยและกัมพูชาซึ่งมีเทือกเขาฉกรรจ์เป็นเส้นกั้นเขตแดน และทางทิศตะวันตกติดต่อกับภาคกลางซึ่งมีเทือกเขาฉกรรจ์เป็นเส้นกั้นเขตแดน

^๑ เช่นบ้านโลก ซึ่งขึ้นอยู่กับเมืองชาตมบาด ปัจจุบันถือว่าเขาอาจสามารถ จังหวัดนครพนม จุ กจร. , ร.๖ ม. ๒.๑๒๓/๒๑ บวคพระยามหาอำมาตย์ (มี.ก. ๑๐๘ - พ.ย. ๑๐๕).

^๒ John E. de Young, Village Life in Modern Thailand, (Los Angeles : University of California Press, 1955), p. 4.

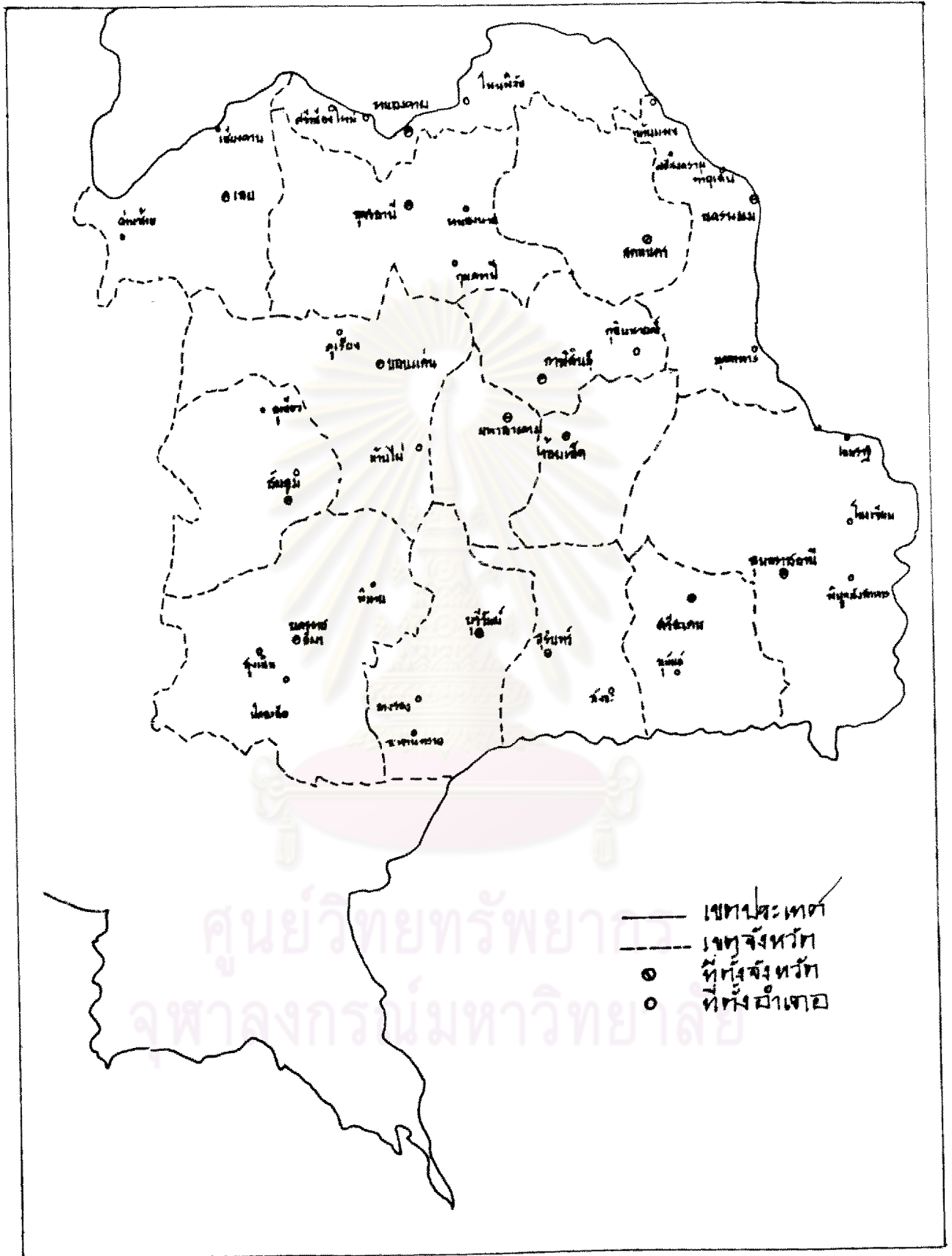
^๓ สุวาท เสนาณรงค์, ภูมิศาสตร์ประเทศไทย (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๒), หน้า ๓๔; พลเรือโทอภิชาติ เวสารัชชานันท์, ถิ่นฟ้าอากาศภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย (พระนคร : โรงพิมพ์กรมอุตุนิยมวิทยา, ๒๕๐๘), หน้า ๓๕; Robert L. Pendleton; Thailand Aspects of Landscape and Life (New York : Duell Sloan and Pearce, 1962), p. 43.

แผนที่ แสดงลักษณะกายภาพ

ที่มา WOLF DONNER, THE FIVE FACES OF THAILAND, (New York: St. Martin Press, 1978), p. 52.

แผนที่ แสดงที่ตั้งจังหวัด อำเภอ

ที่มา แผนที่ประกอบฉบับราชการกรมภูมิศาสตร์ไทย ฉบับสารบัญแผนที่ฉบับที่ ๑๓๓

ลักษณะภูมิประเทศของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จึงมีลักษณะเป็นที่ราบสูง เรียกว่าที่ราบสูงโคราช ซึ่งแยกตัวออกจากภาคเหนือและภาคกลางอย่างเด่นชัด ทั้งนี้ เพราะการยกตัวของแผ่นดิน ๒ ก้าน คือ ก้านตะวันตกและก้านใต้ ทำให้ภูมิประเทศ ตะแคงลาดเอียงไปทางตะวันออกและมีขอบสูงชันตามแนวเทือกเขาเพชรบูรณ์ เทือกเขาคงพญาเย็น นอกจากนี้ยังมีขอบสูงชันทางก้านใต้อีกด้วย คือตามแนวเทือกเขาสันกำแพง และเทือกเขาคงรัก^๑

ส่วนทางล้านนาหรือภาคเหนือโดยทั่วไปนั้น ประกอบด้วยหินชั้นซึ่งมีหินทรายและชั้นเกลือแทรกอยู่ในบางบริเวณ บางแห่งความหนาของชั้นเกลือเป็นร้อยเมตร หินดาน (Bedrock) ที่เป็นหินทรายเหล่านี้เมื่อสึกกร่อนสลายตัวไปเป็นดินทรายจะขาดความอุดมสมบูรณ์และไม่เก็บน้ำ ทำให้เกิดปัญหาความแห้งแล้ง ซึ่งปรากฏอยู่ทั่วไปในภูมิภาคนี้^๒ ซึ่งนับว่าเป็นปัญหาสำคัญสำหรับการเพาะปลูกโดยเฉพาะการทำนา ซึ่งเป็นอาชีพหลักของประชากรส่วนใหญ่

โครงสร้างของแผ่นดินในบริเวณที่ราบสูงโคราชนั้น ประกอบด้วย หินทราย มีลักษณะเป็นแอ่งและพื้นดินเป็นลูกคลื่น บริเวณตอนกลางก่อนไปทางเหนือมีทิวเขาเตี้ย ๆ คือ เขาภูพาน เป็นรูปโค้งพระจันทร์เสี้ยว จากบริเวณใกล้ปากแม่น้ำมูลทางใต้ขึ้นไปทางเหนือ โค้งไปบรรจบกับบริเวณที่สูงแถบภูกระดึงในจังหวัดเลย ทำให้บริเวณภาคตะวัน-

ศูนย์วิจัยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ประทีป ปานดี และ สุนพล อาสนจินดา, "ภูมิภาคทางภูมิศาสตร์ของประเทศไทย," วารสารภูมิศาสตร์ สมาคมภูมิศาสตร์แห่งประเทศไทย ๑(ตุลาคม ๒๕๑๘) : ๘ - ๘.

^๒เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

ออกเฉียงเหนือมีลักษณะเป็นแอ่งแผ่นดิน ๒ แอ่ง^๑ คือ แอ่งตอนล่างซึ่งเป็นบริเวณกว้างขวาง เรียกว่า แอ่งโคราช (Khorat Basin) มีแม่น้ำที่สำคัญคือ แม่น้ำมูลและแม่น้ำชีไหลผ่านลงสู่แม่น้ำโขงทางตะวันออก^๒ และบริเวณนี้จะเป็นแหล่งทำนาที่สำคัญ

เนื่องจากเป็นแอ่งตรงกลาง การระบายน้ำไม่สะดวกในฤดูฝน จึงทำให้เกิดน้ำท่วมหนักสองฝั่งแม่น้ำเกือบทุกปี^๓ แต่เมื่อถึงฤดูแล้งน้ำจะแห้งโดยเฉพาะบริเวณทุ่งกุลาร่องไห ในฤดูฝนน้ำจะท่วมแต่เมื่อถึงฤดูแล้งน้ำก็จะแห้ง ดินกร่อยและทำการเพาะปลูกไม่ได้ ส่วนบริเวณที่ราบกึ่งภูเขาแถบขากแม่น้ำมูลนั้นเป็นพื้นที่เพาะปลูกที่สำคัญและกว้างใหญ่ที่สุดซึ่งส่วนใหญ่จะใช้ทำนา

นอกจากนี้ในภูมิภาคนี้ยังมีแอ่งแผ่นดินอยู่ตอนบนของที่ราบสูงนี้อีกแห่งหนึ่งคือ แอ่งสกลนคร (Sakon Nakorn Basin) เป็นบริเวณที่ลุ่ม มีแม่น้ำสำคัญคือแม่น้ำสงครามไหลลงสู่แม่น้ำโขง และมีหนองน้ำที่ไร่น้ำโคกตลอดปี คือหนองหาน ที่จังหวัดสกลนคร หนองหานกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี และหนองญาติที่จังหวัดนครพนม^๔ ซึ่งเป็นแหล่งปลาน้ำจืดที่สำคัญของภูมิภาคนี้และทำให้ชาวบ้านในหมู่บ้านต่าง ๆ แลยนี้มีอาชีพประมงเพิ่มขึ้นนอกเหนือ

^๑ สวาท เสนาณรงค์, ภูมิศาสตร์ประเทศไทย, หน้า ๒๖.

^๒ Wolf Donner, The Five Faces of Thailand, (New York : St. Martin's Press, 1978), หน้า ๕๕๘.

^๓ Karl J. Pelzer, Pioneer Settlement in the Asiatic Tropics, (New York : American Geographical Society, 1948), p. 59.

^๔ สวาท เสนาณรงค์, ภูมิศาสตร์ประเทศไทย, หน้า ๒๖.

จากการทำน้ำซึ่งเป็นอาชีวะหลัก^๑ และบริเวณรอบ ๆ หนองน้ำขนาดใหญ่เหล่านี้สามารถ
ทำนาบรวงได้ ตลอดจนเป็นบริเวณที่ไว้เลี้ยงสัตว์ควาย ที่สำคัญคือ กระบือ^๒

สำหรับแหล่งน้ำสำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นั้น นับว่ามีแม่น้ำลำธารน้อย
เมื่อเทียบกับเนื้อที่ของภาค ทำให้การทำนา ทำไร่ ต้องใช้น้ำฝนตามฤดูกาลเป็นหลัก
แม่น้ำสำคัญคือ

แม่น้ำโขง (ยาว ๔,๕๕๐ ก.ม.) ต้นน้ำเกิดจากที่ราบสูงฮิเบต และมีสาขา
ที่สำคัญคือแม่น้ำมูล แม่น้ำชีและแม่น้ำสงคราม บริเวณใกล้ ๆ แม่น้ำโขงจะเป็นที่ลุ่มเช่น
แถบหนองคาย ที่ดินเป็นดินปนทรายเหมาะแก่การเพาะปลูก ถัดแม่น้ำโขงเข้ามาในมณฑล
อุดร เป็นโคกหรือเนินโดยมาก ในแถบด้านตะวันตกของจังหวัดมหาสารคามพื้นที่เป็นเนิน
และหนองบึง แถบกาฬสินธุ์ทางด้านเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือพื้นที่เป็นเขา ทางใต้
เป็นที่ราบซึ่งมีแม่น้ำชีและสาขาไหลผ่าน พื้นที่เป็นทรายละเอียดทำให้น้ำแห้งเร็ว ถึง

๑ ฐานหมู่บ้านท่าแร่ อ.เมือง จังหวัดสกลนคร มีอาชีพทำการประมงเป็นหลัก
เป็นส่วน จนถึงกับมีสะพานปลา.

๒ พงศาวดารเมืองสกลนคร ฉบับพระบรมราชพงศาวดารและกษัตริย์, ๒๕๒๐,
[ม.ป.ท.] หน้า คำนำ (พิมพ์ดีด) "พงศาวดารฉบับนี้พระยาประจันตประเทศธานี
(โง่นคำ พรหมสาขา ณ สกลนคร) เป็นผู้จัด จดหมายเทศุดตอ ๆ มา พระอนุบาลสกล-
เขตต์ (เมฆ พรหมสาขา ณ สกลนคร) เป็นผู้จดจำคำคนโบราณเล่าต่อ ๆ มา พระบริบาล-
สุภกิจ (คำสาย กิริขันธ์) เป็นผู้เรียบเรียงและพระพิทักษ์เจดีย์ (แก้ว โศตรธรรม) เป็น
ผู้แนะนำในเรื่องนิทานโบราณ เนื่องจากมีพงศาวดารเมืองสกลนครที่พระยาประจันต-
ประเทศธานีเขียนเองอีกฉบับหนึ่ง ดังนั้นจึงขอเรียกฉบับนี้ว่าฉบับพระบรมราชพงศาวดารและ
กษัตริย์"

เวลาฤดูแล้งท้องซุกบ่อไว้ให้น้ำ แม่น้ำโขงมีเกาะแก่งกีดขวางการเดินเรือเป็นอย่างมาก
 ยิ่ง^๒ ซึ่งมีทั้งหินใต้น้ำ กินดอน เกาะและน้ำวน นอกจากนี้ยังมีสัตว์ร้ายต่าง ๆ เช่น
 จรเข้ ผู้จะเดินเรือได้จึงต้องเป็นบุคคลที่เชี่ยวชาญในภูมิประเทศและร่องน้ำเป็นอย่างมาก
 คี^๓

แม่น้ำมูล (ยาว ๒๔๑ ก.ม.) มีต้นน้ำอยู่ระหว่างเขาวงกตเขาละมั่ง ซึ่ง
 เป็นส่วนหนึ่งของทิวเขาสะแกแห้งตรงบริเวณเขตแบ่งอำเภอบึงนาราง จังหวัดพิจิตรบุรี
 กับเขตอำเภอบึงนาราง จังหวัดนครราชสีมา แม่น้ำสายนี้จะไหลผ่านท้องที่อำเภอบึงนาราง
 อำเภोजักร่าง อำเภอนิคมสูง อำเภอนิคมาย จังหวัดนครราชสีมา จังหวัดบุรีรัมย์
 จังหวัดสุรินทร์ จังหวัดศรีสะเกษ และจังหวัดอุบลราชธานี โดยไหลลงสู่แม่น้ำโขงทาง
 ทิศใต้ของอำเภोजักร่าง แม่น้ำมูลแท้จะเป็นลำน้ำใหญ่แต่เรือเดินได้สะดวกปีหนึ่ง
 เพียง ๓ - ๔ เดือน ในฤดูฝนเท่านั้น ส่วนในฤดูแล้งเรือจะเดินไม่ได้เพราะมีเกาะ

^๑กระทรวงศึกษาธิการ, แบบเรียนภูมิศาสตร์ ภูมิศาสตร์ประเทศไทยสยาม
 (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๖๔), หน้า ๘.

^๒เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

^๓สมเด็จพระมหาพรหมคณาจารย์, เที่ยวที่ต่าง ๆ ภาค ๔, พิมพ์ในงาน
 พระราชนิพนธ์เพลงสวดของกรมหม่อมชาวมุนนาค (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรษ-
 ฉนากร, ๒๔๖๖), หน้า ๗๑.

^๔เวคิมศักดิ์ ปอดศรี, "ลักษณะภูมิศาสตร์ของกลุ่มแม่น้ำมูล" วารสารภูมิศาสตร์
สมาคมภูมิศาสตร์แห่งประเทศไทย ๔ (พฤศจิกายน ๒๕๒๒) : ๔๘.

^๕กระทรวงศึกษาธิการ, แบบเรียนภูมิศาสตร์ ภูมิศาสตร์ประเทศไทยสยาม,
 หน้า ๑๕๓ - ๒๔๘.

แก่มาก^๑

แม่น้ำชี (ยาว ๗๖๕ ก.ม.) ต้นน้ำเกิดจากภูเขาพระยาผ่องในทิวเขาเพชรบูรณ์ ซึ่งอยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของชัยภูมิ มีแนวไหลมาทางฝั่งซ้าย คือลำน้ำพอง ลำน้ำป่าวและไหลมาทางฝั่งขวาก็อย่างกันดู แม่น้ำชีไหลผ่านชัยภูมิ ขอนแก่น มหาสารคาม ร้อยเอ็ด แล้วไปออกแม่น้ำมูลที่จังหวัดอุบลราชธานี แม่น้ำนี้ในฤดูน้ำหลากน้ำจะท่วมตลิ่งเป็นประโยชน์แก่การเพาะปลูกมาก แต่ในฤดูแล้งน้ำจะตื้นจนคนเดินข้ามได้^๒

แม่น้ำสงคราม (ยาว ๔๒๐ ก.ม.) ต้นน้ำเกิดจากภูเขาเล็ก ๆ ในทิวเขาภูพาน ในท้องที่อำเภอบ้านหิน จังหวัดสกลนคร แล้วไหลผ่านเขาเขตอำเภอหนองหาร จังหวัดอุดรธานี เป็นเส้นเขตแดนระหว่างจังหวัดอุดรธานีกับจังหวัดสกลนคร ไปทางตะวันออกไปรวมกับแม่น้ำโขงที่ตำบลชัยบุรี อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม^๓ แม่น้ำนี้ในฤดูน้ำมีน้ำมากแต่ในฤดูแล้งมีน้ำแห้งเป็นตอน ๆ

แม่น้ำเหล่านี้ในฤดูฝนน้ำท่วมล้นฝั่ง แต่ในฤดูแล้งน้ำแทบแห้งหมด^๔ คุ่มน้ำเหล่านี้จึงใช้ประโยชน์ได้น้อยกว่าคุ่มน้ำในบริเวณที่ราบภาคกลาง^๕ และใกล้เขาระที่ราบสูง

^๑ เข่าแก่งสะพือ ซึ่งอยู่ที่อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุบลราชธานี.

^๒ กระทรวงศึกษาธิการ, แบบเรียนภูมิศาสตร์ ภูมิศาสตร์ประเทศไทย,

หน้า ๓๒.

^๓ ตรี ทองสว่าง และคณะ, ภูมิศาสตร์ประเทศไทย (กรุงเทพมหานคร : โอเคียนส์โตร์, [ม.ป.ป.] หน้า ๔๑ - ๔๒.

^๔ เอ็น ชัตตัน, ภูมิศาสตร์สยาม (พระนคร : โรงพิมพ์เดลิแมร์, ๒๔๗๘), หน้า ๑๖.

^๕ สวาท เสนาณรงค์, ภูมิศาสตร์ประเทศไทย, หน้า ๓๐.

ให้เป็นพื้นที่สูง ๆ ต่ำ ๆ จึงทำให้มีเขาและเนินมาก^๑ เป็นที่น่าสังเกตว่า แม่น้ำใน
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือไหลลงสู่แม่น้ำโขงในแนวทิศตะวันตกไปสู่ทิศตะวันออก^๒ ซึ่งหัน
ออกไปนอกประเทศ ไม่ได้รวมเข้าสู่ศูนย์กลางสำคัญของประเทศ ทำให้การคมนาคมขนส่ง
หันออกไปติดต่อกับราชอาณาจักรลาวซึ่งอยู่คนละฝั่งแม่น้ำโขงมากพอ ๆ กันกับที่จะมาติดต่อกับ
กับที่รวมภาคกลางของประเทศ^๓

โดยเฉพาะเมื่อการติดต่อกับภาคกลางนั้นยังมีปัญหาเส้นทางคมนาคมและโรค
ภัยไข้เจ็บเป็นปราการสำคัญกีดขวางอยู่ ผู้คนและสินค้าจึงเดินทางและค้าขายข้ามแม่น้ำ
โขงซึ่งกันอยู่ระหว่างประเทศไทยและลาวตรงกันแค้นหลายแห่ง โดยมีเมืองเล็ก ๆ หรือ
หมู่บ้านใหญ่ ๆ เกิดขึ้นทั้งสองฝั่งแม่น้ำ ซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งกับความ
เชื่อที่ว่าแม่น้ำเป็นขอบเขตของทรมแดน^๔ ตัวอย่างของศูนย์กลางการค้าซึ่งอยู่ตรงกันบน
สองฝั่งแม่น้ำโขงคือหนองคายกับท่าเคอ นครพนมกับท่าแขก มุกดาหารกับสุวรรณเขต^๕
ต่อเมื่อมีการสร้างเส้นทางคมนาคม เช่น ถนน และทางรถไฟแล้วจึงทำให้มีการติดต่อกับ
ภาคกลางมากยิ่งขึ้น

^๑กระทรวงศึกษาธิการ, แบบเรียนภูมิศาสตร์ ภูมิศาสตร์ประเทศไทยสยาม,
หน้า ๘.

^๒เพกิมคักกี โปแตร์, "ลักษณะภูมิศาสตร์ของลุ่มแม่น้ำมูล," หน้า ๘๘.

^๓สวาท เสนาณรงค์, ภูมิศาสตร์ประเทศไทย, หน้า ๓๐.

^๔Auguste Pavie, Mission Pavie Indo - China, 1879 - 1895,
(Paris : E. Lerroux, 1901) 2 : 75.

^๕โทมัส แฟรงค์ บาร์ตัน และ สวาท เสนาณรงค์, ภูมิศาสตร์เศรษฐกิจของ
ประเทศไทย (ธนบุรี : โรงพิมพ์การช่างวุฒศึกษา, ๒๕๐๑), หน้า ๑๐.

สำหรับราษฎรที่อาศัยอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำก็จะใช้น้ำจากแม่น้ำ ส่วนผู้ที่อยู่ห่างจากแม่น้ำก็จะใช้น้ำบ่อ น้ำห้วย และน้ำหนอง^๑

นอกจากนี้ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือยังมีทรัพยากรต่าง ๆ อีกด้วย คือ แร่เงิน มีในอำเภออุบลรัตน์ จังหวัดศรีสะเกษ หวงคำมีที่จังหวัดกาฬสินธุ์ ทองแดงมีที่อำเภอจันทน์ จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งพบอยู่ในเทือกเขาภูกุ้มข้าว เป็นเกลือมีที่จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งไม่ต้องขุดลึกลงไปในพื้นที่เพราะมีหนองน้ำเค็ม ๆ อยู่หลายแห่ง^๒ และมีบ่อเกลือซึ่งเป็นขุมสินแร่ขุดพบในฤดูแล้ง เช่น บ่อนารายณ์ ที่บ้านนาพิน ตำบลนาพิน อำเภอตระการพืชผล^๓ นอกจากนี้ยังมีบ่อพันธัน อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม แอบริมฝั่งแม่น้ำสงคราม^๔ และที่อื่น ๆ อีกโดยทั่วไป แร่เหล็ก มีที่ตำบลนาบัว อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ตำบลภูเขาลี อำเภอชนบท จังหวัดขอนแก่น

^๑กระทรวงศึกษาธิการ, แบบเรียนภูมิศาสตร์ ภูมิศาสตร์ประเทศไทย, หน้า ๗๐.

^๒เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒ - ๗๕.

^๓สัมภาษณ์ นางไพ บุตรวงศ์ อายุ ๕๒ ปี บ้านเลขที่ ๓๗ และ นายสาย บุตรกาลม อายุ ๖๑ ปี บ้านเลขที่ ๒๑ หมู่ ๒ บ้านนาพิน ตำบลนาพิน อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี, วันที่ ๓ มกราคม พ.ศ. ๒๕๒๐.

^๔บ่อพันธัน มีความหมายว่าเป็นบ่อน้ำใหญ่ที่กักเก็บเป็นพัน ๆ ชั้น เพราะเป็นแอ่งน้ำใหญ่และลึกพอควร ลูบไล้ละเอียดใน สวาท เกอวรงค์, "บ่อพันธันของภาคอีสาน" วารสารภูมิศาสตร์, คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร (กรกฎาคม - กันยายน, ๒๕๒๐), หน้า ๓๕ - ๔๒, Robert L. Pendleton, Thailand Aspects of Landscape and Life, pp. 254 - 255.

อำเภอหล่มสักดี จังหวัดเพชรบูรณ์ ซึ่งชาวหล่มสักก็ได้นำเอามาทำมีดและเครื่องอาวุธ
ใช้มีชื่อเสียงว่าเป็นเหล็กดี นอกจากนี้ยังมีที่จังหวัดเลย บุรีรัมย์^๑ กาฬสินธุ์ ศรีสะเกษ
และคำบลมาย อำเภอวานรนิวาส จังหวัดสกลนคร^๒

ส่วนทรัพยากรของต้นไม้ใน ในภูมิภาคนี้จะมีป่าไม้เต็ง ริงอยู่ทั่วไป เช่น
แถบบริเวณเทือกเขาเพชรบูรณ์ คือจังหวัดเลย ชอนแก่น เรื่อยมาถึงบริเวณเทือกเขา
คงพญาเย็นในเขตจังหวัดชัยภูมิ นครราชสีมา ซึ่งบางแห่งก็มีลักษณะเป็นป่าดงดิบบ้าง^๓
บริเวณแถบนครราชสีมา บุรีรัมย์ มีไม้ที่มีราคาคือไม้พะยุง ซึ่งมีในป่าเป็นอันมาก^๔
นอกจากนี้ยังมีของป่าต่าง ๆ เช่น หนังสัตว์ เขาสัตว์ ริงผึ้ง เป็นต้น จากการ
ที่ในภูมิภาคนี้มีของป่าต่าง ๆ ทำให้ประชากรสามารถเลี้ยงชีพด้วยการหาของป่า ซึ่งเป็น
สิ่งที่ย่วยเสริมให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้โดยเฉพาะในยามที่เกิดทุพภิกขภัย

สภาพภูมิอากาศ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นภูมิภาคที่มีความแห้งแล้งมากกว่า
ภาคอื่น ๆ เนื่องจากภูมิประเทศเป็นที่ดอน พื้นที่เก็บรักษาน้ำไว้ในดินได้ไม่ดี ดังนั้นใน
ฤดูแล้งเมื่อหมกฝน ภูมิภาคนี้จะแห้งขาดความชุ่มชื้นมากกว่าภาคใด ๆ ในฤดูร้อนก็จะร้อน

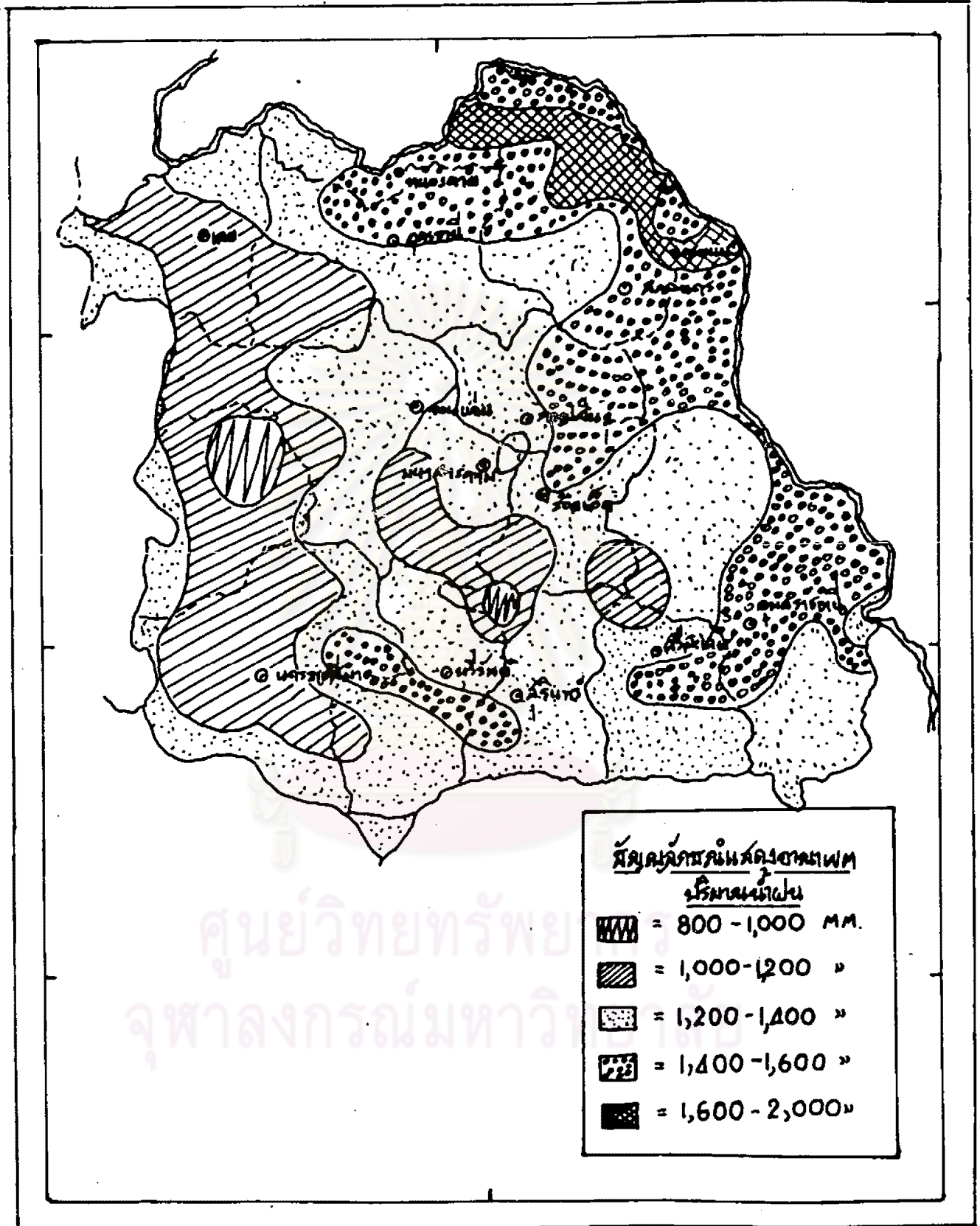
^๑ ชุนดินทรปราสาท, แบบเรียนภูมิศาสตร์ เล่ม ๑ (พระนคร : โรงพิมพ์
อักษรนิติ, ๙๓ ๑๒๗), หน้า ๑๐๓.

^๒ กระทรวงศึกษาธิการ, แบบเรียนภูมิศาสตร์ ภูมิศาสตร์ประเทศไทย,
หน้า ๑๗๒.

^๓ ประหยัด ปานดี และ ชุนพล อาสนจินดา, วารสารภูมิศาสตร์ สมาคมภูมิ-
ศาสตร์แห่งประเทศไทย, หน้า ๕.

^๔ กระทรวงศึกษาธิการ, แบบเรียนภูมิศาสตร์ ภูมิศาสตร์ประเทศไทย,
หน้า ๑๔๘.

แผนที่ แสดงปริมาณน้ำฝน

ที่มา แผนที่ประกอบสำนักงานอุตุนิยมวิทยาไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน

มากจนต้นไม้เล็ก ๆ เฉากายกลายเป็นทุ่งร้าง^๑ ทั้งนี้เพราะตังถึกเข้าไปในแผ่นดินมี
ระยะห่างจากทะเลมาก และมีภูเขาถ้ำหรือรอบถ้ำบ ลมทะเลจึงไม่สามารถจะเข้าถึงได้
ตลอดทั้งยังกำบังฝนอันเนื่องจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ฝนที่เกิดจากลมมรสุมจึงตก
ในภาคนี้น้อย ปริมาณฝนที่ตกภาคนี้เป็นฝนอันเนื่องจากพายุดีเปรสชัน ซึ่งเคลื่อนเข้า
มาจากทะเลจีนใต้ทางอ่าวตังเกี๋ย ถ้ามีโคมิพายุดีเปรสชันน้อย ปีนั้นภาคตะวันออกเฉียง-
เหนือจะมีความแห้งแล้ง โดยเฉพาะบริเวณหลังเขา ไท่แก่ จังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์
มหาสารคาม ขอนแก่น และชัยภูมิ แต่โดยปกติจะมีพายุดีเปรสชันเข้ามาประมาณ ๓ -
๔ ลูกทุกปี จึงมีปริมาณน้ำฝนโดยเฉลี่ยประมาณ ๑๕๐๐ มม. ซึ่งมากกว่าภาคกลาง
และภาคเหนือที่มีประมาณ ๑๒๐๐ มม. ส่วนในฤดูหนาวก็หนาวกว่าภาคอื่น ๆ เพราะ
เป็นเส้นทางที่ได้รับลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ^๒

สำหรับฤดูกาลของประเทศไทยนั้นเห็นได้เด่นชัด ๓ ฤดู คือ ฤดูฝน ซึ่งมี
ระยะเวลา ๕ - ๖ เดือน ฤดูหนาวและฤดูร้อนมีระยะเวลาฤดูละ ๓ เดือน แต่เนื่องจาก
เป็นระยะเวลาต่อเนื่องกันจึงทำให้เห็นความแห้งแล้งได้เด่นชัด โดยเฉพาะในภาคตะวัน-
ออกเฉียงเหนือซึ่งพื้นที่ส่วนมากยังไม่มีการจัดระบบชลประทาน การควบคุมแหล่งน้ำใช้ยัง
ไม่อาจทำได้อย่างมีประสิทธิภาพ^๓ ที่หากเป็นลักษณะการชุกบ่อน้ำ^๔ และกามลำนน้ำก็ทำ

^๑กระทรวงศึกษาธิการ, แบบเรียนภูมิศาสตร์ ภูมิศาสตร์ประเทศไทย,
หน้า ๕๗.

^๒สนธิ เวสารัชชานนท์, ดินฟ้าอากาศภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย, หน้า ๓๖;
สวาท เสนาณรงค์, ภูมิศาสตร์ประเทศไทย, หน้า ๓๖.

^๓สุเทพ สุนทรเดชา (บรรณาธิการ), ผังภูมิวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, หน้า ๑๗.

^๔

Wolf Donner, The Five Faces of Thailand, p. 601.

เครื่องกีดขวางกั้นน้ำไว้โดยบาง การจัดหาน้ำในระหว่างฤดูแล้งจึงเป็นปัญหาสำคัญมาก^๑ ความแห้งแล้งนี้ทำให้น้ำบางแห่งและน้ำใต้ดินในฤดูแล้งมีความเค็มมากจนสามารถนำมาทำเกลือได้^๒ ตลอดจนทำให้พืชพรรณที่ขึ้นส่วนใหญ่เป็นทุ่งหญ้าและป่าโปร่งแบบป่าไม้ผลัดใบซึ่งใช้เป็นที่เลี้ยงสัตว์ได้^๓ ทำให้ไม่มีการเลี้ยงโค กระบือมากในภูมิภาคนี้ จนสามารถเป็นสินค้านำไปขายถึงภูมิภาคอื่น ๆ ได้ โดยเฉพาะหัวเมืองต่าง ๆ ในภาคกลาง จากลักษณะภูมิศาสตร์ดังกล่าวได้มีผลต่อการตั้งชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ดังจะกล่าวต่อไป

การก่อตั้งหมู่บ้าน

หมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยทั่วไปแล้วเกิดขึ้นโดยสาเหตุสำคัญ

๒ ประการ คือ

๑. หมู่บ้านที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ หมู่บ้านประเภทนี้เกิดขึ้นโดยการตั้งของชาวบ้านเอง อาจเนื่องจากการอพยพโยกย้ายที่รำกั้นเพราะที่อยู่เดิมแห้งแล้งหรือโดยการอพยพหลบหนีภัยสงคราม ตลอดจนการตั้งหมู่บ้านใหม่ขึ้นโดยขยายจากหมู่บ้านเก่าซึ่งหนาแน่นและขาดแคลนที่ดินสำหรับการเพาะปลูก เมื่อพบพื้นที่ซึ่งเหมาะสมแก่การดำรง

^๑โทมัส แฟรงค์ บาร์ทิส และ สวาท เสนาณรงค์, ภูมิศาสตร์เศรษฐกิจของประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงเรียนการช่างจุฬาลงกรณ์, ๒๕๐๑), หน้า ๑๓.

^๒Robert L. Pendleton, Thailand Aspects of Landscape and Life, p. 44; Wolf Donner, The Five Faces of Thailand, p.549.

^๓สวาท เสนาณรงค์, ภูมิศาสตร์ประเทศไทย, หน้า ๓๘.

ชีวิตก็จะพากันตั้งถิ่นฐานอยู่ ณ ที่นั้น หมู่บ้านเหล่านี้ถ้าหากตั้งอยู่ห่างไกลหรืออยู่ในป่า บางครั้งในระยะแรกอาจจะเป็นอิสระไม่อยู่ภายใต้ความาจรรัฐ^๑ และต่อมาในระยะหลัง รัฐจึงจะเข้าไปดำเนินการปกครองต่อไป

๒. หมู่บ้านที่เกิดขึ้นโดยความาจรรัฐ หมู่บ้านเหล่านี้เกิดขึ้นเนื่องจากการกวาด ต้อนเกลี้ยกล่อมผู้คนมาหรือพวกเซตย แล้วรัฐจัดหาพื้นที่ทำกินให้ซึ่งเป็นที่เหมาะสมแก่การ ดำรงชีวิตและจะต้องสะดวกในการปกครองด้วย เช่น เมืองเรณูนคร เมืองรามราช เมืองอาจสามารถ เมืองเหล่านี้เกิดขึ้นโดยการกวาดต้อนผู้คนมาจากเมือง เชียงรม เมืองนาบึง เมืองวัง เมื่อครั้งที่กองทัพไทยไปตีเมืองเวียงจันทน์ในรัชสมัยพระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว^๒

บางครั้งรัฐได้เสนอแนะพื้นที่ซึ่งควรแก่การตั้งบ้านเรือนให้เมื่อมีราษฎร อพยพมา เช่นเมื่อมีราษฎรจากบ้านโพนสูงแขวงเมืองสุวรรณเขตอพยพมาอยู่ฝั่งขวา แม่น้ำโขง เนื่องจากถูกเกณฑ์ทำงานมากจนไม่มีเวลาทำมาหากิน ก็ได้รับการแนะนำให้ไป อยู่ที่คองหมวกยางแขวงเมืองไชยบุรี เพราะเป็นทำเลพอที่จะตั้งบ้านเรือนได้มาก^๓

^๑ เช่นหมู่บ้านสะอาด ตำบลสะอาด อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น เกิดขึ้น เนื่องจากเป็นที่พักชาวสุรินทร์ที่มาต่อช้างป่า เมื่ออยู่นานไปจึงกลายเป็นหมู่บ้าน ใน ระยะแรกคนในหมู่บ้านจะปกครองดูแลกันเอง ต่อมาภายหลังทางราชการจึงได้เข้ามา จัดการปกครองและเก็บส่วย ให้ภานฉัตร นายสิงห์ ชวงโพ, บ้านเลขที่ ๑๔ หมู่ ๑ บ้านสะอาด ตำบลสะอาด อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น, ๒ มีนาคม ๒๕๒๕.

^๒ กจร., ร.๕ น.๒.๑๒๓/๒๑ ใบบอกเมืองต่าง ๆ (มี.ก. ๑๐๘ - พ.ย. ๑๐๕).

^๓ กจร., ร.๕ น.๒.๒๕/๓๕ มณฑลอุดรเกิดเหตุพิภพภัย (๒๓ ก.ค. ๑๒๒ - ๒๑ พ.ค. ๑๒๔).

นอกจากนี้รัฐยังมีนโยบายในกาว่าที่จะให้ครอบครัวที่อพยพมานั้นเข้ามาอยู่ใน
อาณาเขตไทย โดยให้อยู่ห่างจากพรมแดนใต้นากที่สุด เพื่อป้องกันมิให้ครอบครัวเหล่านี้
เดินทางกลับไปได้โดยง่าย^๑

ลักษณะของหมู่บ้าน

การตั้งถิ่นฐานของสังคมชนบท ประกอบด้วยหมู่บ้านชนาก่อตั้งเรียงรายกัน
อยู่อย่างห่าง ๆ ไกลบางไกลบางความแตกต่างทางภูมิศาสตร์ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นแบบมีได้
วางแผนไว้ล่วงหน้า^๒ และหมู่บ้านเหล่านี้จะมีขอบเขตไปตามลักษณะของพื้นที่ทางการ-
เกษตร^๓ การเกิดรูปแบบของการตั้งถิ่นฐานก็มักเกิดรวมตัวกันขึ้นโดยธรรมชาติตามสภาพ
แวดล้อมทางภูมิศาสตร์ เป็นอันว่า แหล่งน้ำ ลักษณะแผ่นดิน เส้นทางคมนาคมขนส่ง
ลักษณะการจัดตั้งหมู่บ้าน จึงเป็นการแสดงให้เห็นถึงความพยายามปรับตัวเข้ากับสภาพ
แวดล้อมตัวมนุษย์^๔

^๑เช่นครอบครัวเมืองหมอกที่นาอยู่เมืองโพธิ์พิสัยนั้นจะสมัครมาอยู่เมืองอุบล
ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเห็นชอบด้วยว่าดีกว่าอยู่โพธิ์พิสัยเพราะ
ทางลงมาจากเมืองเดิมถึงจะกลับไปที่คงเหลือบ้าง ฎ กจช., ร.๕ บ.๑.๒/๒
(ร.ศ. ๑๐๑) พระราชพิธีเฉลิมพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

^๒สัญญา สัญญาวิวัฒน์, การพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทย-
วัฒนาพานิช, ๒๕๒๓), หน้า ๗๔.

^๓ณรงค์ สันต์สวัสดิ์, สังคมวิทยาชนบท, (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบ
นายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๕), หน้า ๑๕.

^๔สัญญา สัญญาวิวัฒน์, การพัฒนาชุมชน, หน้า ๗๔.

เนื่องจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีลักษณะแผ่นดินส่วนใหญ่เป็นที่ราบเชิงเขิน เป็นลูกคลื่น บริเวณตอนกลางหิวเขาภูพานมีลักษณะเป็นรูปโค้งเสี้ยวพระจันทร์จากบริเวณปากแม่น้ำมูลทางคานใต้ขึ้นไปทางเหนือโค้งไปบรรจบกับบริเวณที่สูงแถบภูกระดึง จังหวัดเลย ทำให้เกิดแอ่งแอ่งลุ่มขนาดใหญ่ขึ้น ๒ แอ่ง คือ แอ่งโคราช มีแม่น้ำมูลและสาขา เช่น ลำน้ำชี ลำน้ำพอง ลำน้ำป่าว ลำน้ำเซ็ก อีกแห่งหนึ่งคือแอ่งสกลนคร มีลำน้ำสงคราม ลำน้ำพุง กล่าวได้ว่าภูมิภาคนี้เป็นบริเวณที่มีลำน้ำน้อยเมื่อเทียบกับขนาดของพื้นที่ นอกจากนั้นลักษณะดินยังเป็นดินทรายซึ่งก่อผลผลิตจากพื้นฐานที่เป็นดินทราย จึงทำให้น้ำซึมผ่านได้ง่าย ทำให้ภูมิภาคนี้ประสบปัญหาการขาดแคลนน้ำ^๑

ลักษณะแวดล้อมดังกล่าวทำให้รูปแบบการตั้งถิ่นฐานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีลักษณะดังนี้

๑. การตั้งหมู่บ้านรวมกลุ่มอยู่เป็นหย่อม (cluster Village)^๒ หมู่บ้านลักษณะเช่นนี้จะพบมากในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ^๓ โดยจะอยู่รวมกันเป็นกลุ่มเพราะความกันดารน้ำและบางแห่งก็รวมกันอยู่ตามที่ดอน เพื่อให้พ้นจากภัยน้ำท่วม^๔ นอกจากนี้

^๑มยุ วลัยะเหิษฐ์, การตั้งถิ่นฐานในชนบทของประเทศไทย, หน้า ๓๕.

^๒ John B. de Young, Village life in modern Thailand, p. 8; Herbert P. Phillips, Thai Peasant Personality (Berkeley and Los Angeles : University of California Press, 1965), p. 17.

^๓ กจร., ร.๖ ม.๒๒/๓ รายงานดูประชาภาคอีสานคิดจัดการบำรุงทางน้ำทางบกในท้องที่ภาคอีสาน (๒๗ พ.ย. - ๕ ธ.ค. ๒๔๖๕).

^๔ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, อนุสารภูมิศาสตร์ ๒ (ตุลาคม - ธันวาคม ๒๕๒๑) : ๑๓.

ตามประเพณีจะไม่แยกตัวออกจากบ้านเรือนที่ห่างไกลจากหมู่บ้านเดิมโดยถือว่าเป็น
ปลอดภัยจากโจรผู้ร้าย และยังขาดการพึ่งพาอาศัยกัน ลักษณะเช่นนี้ทำให้หมู่บ้านหนึ่ง ๆ
เพิ่มจำนวนหลังคาเรือนมากขึ้น และรวมตัวกันเป็นกลุ่มหนาแน่นภายในเนื้อที่ของหมู่บ้าน
ดั้งเดิม^๑ หมู่บ้านเหล่านี้โดยมากมักจะอยู่ห่างจากเส้นทางคมนาคมขนาดใหญ่ และยังมี
ลักษณะโคกเคี้ยวอยู่ตามทุ่งนาหรือป่า^๒ บ้านเรือนมีลักษณะเป็นเรือนใต้ถุนสูงเพื่อให้
พบน้ำในฤดูฝน และมักตั้งอยู่บนที่ดอน^๓ ที่สูงกว่าไร่นา อยู่รวมกันเป็นกลุ่มแล้วแยกกันออกไป
ทำนา

ในหมู่บ้านจะมีหนองน้ำขนาดใหญ่เพื่อไว้กินไว้ใช้ ส่วนน้ำสำหรับกรเพาะปลูก
นั้นอาศัยน้ำฝนเป็นสำคัญ เช่น บ้านรอนทอง ตำบลรอนทอง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์
ซึ่งเป็นหมู่บ้านเก่าแก่ ตั้งมานานหลายชั่วอายุคนแล้ว ผู้คนในหมู่บ้านส่วนมากเป็นเขมร-
ส่วย ในอดีตหมู่บ้านนี้เคยส่งส่วยทองให้กับกรุงเสนา โดยทำการรอนที่หนองรอนทอง

^๑ สุวิทย์ จิระมณี, "เรือนที่บานในเขตอำเภอรัตนวิชัย จังหวัดมหาสารคาม"
(สารนิพนธ์ประกาศนียบัตรชั้นสูง ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, ๒๕๑๑), หน้า ๑๘.

^๒ Charles Pedge, Village Community in North East Thailand, Survey of the Thailand UNESCO Fundamental Education Centre, 1955, p. 19. และดู หจข., ร.๘ ม.๘๘/๔๑ รายงานตรวจราชการของพระยาสุนทรบุรีรักษ์
ชาหลวงประจำบริเวณอีสานเหนือ (๒ ธันวาคม ๑๒๒).

^๓ สุทธิ ใจจงรัก, เรือนไทยเดิม, (คณะสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๑๘), หน้า ๑๕

ซึ่งเป็นหนองน้ำของหมู่บ้าน^๑ อีกตัวอย่างหนึ่งคือบ้านหนองกระบอก ตำบลนาแก้ว อำเภอมือง จังหวัดสกลนคร ชาวบ้านในหมู่บ้านนี้เดิมอยู่เมืองมหาไชยกองแก้ว ต่อมาไถ่มีบางคนเดินทางมาค้าวัว ควาย เมื่อผ่านบริเวณนี้จึงเป็นป่าทึบไถ่ยืนเสียงการร้องจึงคิดว่าต้องมีหนองน้ำในบริเวณนี้และได้ทำการขุดหาจนพบ ซึ่งปริมาณน้ำมีมากพอใช้ตลอดปี ทำให้ผู้คนอพยพมาตั้งบ้านเรือนโดยให้ชื่อหมู่บ้านว่าหนองกาบอก ภายหลังเพี้ยนเป็นหนองกระบอก^๒

๒. การตั้งหมู่บ้านตามริมเส้นทางคมนาคมขนส่ง (Linear Village)
การตั้งถิ่นฐานประเภทนี้ มีลักษณะการรวมตัวเป็นแนวยาวตามลำน้ำขนาดใหญ่^๓ ถนน และทางรถไฟ เพื่อประโยชน์ในการคมนาคมขนส่งและติดต่อกับโลกภายนอก^๔ ตลอดจนการประกอบอาชีพ หมู่บ้านลักษณะเช่นนี้จะติดต่อกันเป็นฟัคหรือห่างกันเป็นระยะ บ้านหลังหมู่บ้านจะเป็นไร่นา การขยายตัวของหมู่บ้านจะขยายเป็นแนวยาวตามลำน้ำ ถนน และเส้นทางรถไฟ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือไถ่มีหมู่บ้านประเภทนี้เพิ่มขึ้น เมื่อมีเส้นทางรถไฟ เนื่องจากการระบายตัวทางการค้า ตัวอย่างหมู่บ้านประเภทนี้ไถ่แกบ้านหมากแข้ง ตำบลหมากแข้ง อำเภอมือง จังหวัดอุดรธานี ซึ่งตั้งบ้านเรือนเป็นแนวยาวตาม

^๑สัมภาษณ์ นายบุญเหลือ สราศบุษ, อาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านร้อนทอง ตำบลร้อนทอง ว่าเภอสัก จังหวัดบุรีรัมย์, ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๒๓.

^๒สัมภาษณ์ นายวงศ์ ลาไชย อายุ ๘๔ ปี ๑๑๕ หมู่ ๑๐ บ้านหนองกระบอก ตำบลนาแก้ว อำเภอมือง จังหวัดสกลนคร ขณะไถ่สัมภาษณ์นายวงศ์เป็นผู้อาวุโสที่สุดของหมู่บ้าน, ๑๓ พฤศจิกายน ๒๕๒๓.

^๓หจข., ร.๖ ม.๑๐/๒ รายงานหมวมเจ้าการบตรวจราชการหัวเมืองมณฑลต่าง ๆ พแนกตำรวจฐร (๕ ธันวาคม ๒๔๕๗).

^๔หจข., ร.๕ ม.๒.๑๒๓/๑๐ โบบอกพระนารายณ์ (จ.ศ. ๑๒๔๘).

^๕สัญญา สัญญาวิวัฒน์, การพัฒนาชุมชน, หน้า ๘๔.

ลำห้วยหมากแข้ง บ้านคำเค็กเพชร อำเภอเมือง จังหวัดเลย เป็นหมู่บ้านที่ตั้งและขยายตามถนน ส่วนหมู่บ้านตามเส้นทางรถไฟนั้นจะเกิดขึ้นและขยายตัวเป็นหย่อม ๆ ตามจุดที่รถไฟจอด เช่น ตำบลบ่อสลองพัน อำเภอคำปายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์

๓. หมู่บ้านแบบกระจาย (Scatter Village) ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีหมู่บ้านลักษณะกระจุกกระจายอยู่อย่างโดดเดี่ยวเป็นหลัง ๆ ห่างกันมาก โดยตั้งอยู่ในที่นาหรือที่สวนของตนเองบ้าง แต่มีจำนวนค่อนข้างน้อย สาเหตุที่มีหมู่บ้านประเภทนี้ อาจเนื่องจากเหตุผลหลายประการ คือ เป็นพื้นที่สูงมีแหล่งน้ำไม่เพียงพอหรือคุณภาพของดินบริเวณนี้ไม่ดี ทำให้พื้นที่การเกษตรจำกัด จึงทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานแบบกระจายขึ้นได้ ลักษณะหมู่บ้านเช่นนี้บางแห่งเป็นที่บุกเบิกใหม่ บางกลุ่มยังทำไร่เลื่อนลอย พื้นฐานเศรษฐกิจมักอยู่ในระยะต้น ๆ คือการหาของป่าและการเพาะปลูกเพื่อการยังชีพ เช่น บ้านดงเหล็ก ตำบลดงเหล็ก อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นหมู่บ้านที่บุกเบิกใหม่ บ้านนาผึ้ง ตำบลนาผึ้ง อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย ตั้งอยู่บนพื้นที่ซึ่ง เป็นภูเขา ทำให้พื้นที่เพาะปลูกมีขนาดจำกัดและกระจาย

กล่าวได้ว่าหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือส่วนมากแล้วเป็นหมู่บ้านที่มีลักษณะค่อนข้างถาวร คือเป็นหมู่บ้านที่รวมกันอยู่มาตลอดเนื่องกันถึงชั่วอายุคน มีอาชีพทางกสิกรรมเป็นหลักแหล่งและมีการติดต่อกับหมู่บ้านอื่น อย่างไรก็ตามเนื่องจากการกสิกรรมซึ่งเป็นอาชีพหลักในภูมิภาคนี้ขึ้นอยู่กับธรรมชาติมาก คือมีปัญหาความแปรปรวนของสภาพดินฟ้าอากาศอยู่เสมอ ภัยแล้ง ฝนแล้ง น้ำท่วม ทำให้หมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีการอพยพเคลื่อนย้ายเพื่อหาอาหารและแหล่งน้ำเสมอ จนมีคำกล่าวว่า

มัญญะวัณณะเพ็ชร, การตั้งถิ่นฐานในชนบทของประเทศไทย, หน้า ๔๕.

"สามวันย้ายเรือน สามเดือนย้ายบ้าน"^๑ เมื่อบ้านนั้นวิฤตติการณ^๒ไปแล้ว ชาวบ้านบางส่วนก็จะกลับมาอยู่ยังหมู่บ้านเดิมอีก และบางส่วนก็จะไปตั้งหมู่บ้านใหม่ในที่ซึ่งอพยพไปอยู่ชั่วคราวนั้น ลักษณะเช่นนี้จะแตกต่างจากหมู่บ้านภาคกลางซึ่งส่วนใหญ่เป็นหมู่บ้านที่ถาวรและมีอายุยาวนานหลายชั่วอายุคน^๓

นอกจากนี้บางหมู่บ้านก็มีลักษณะเป็นหมู่บ้านกึ่งถาวร คือมีระยะเวลาอยู่อาศัยประมาณ ๒ ถึง ๕ ปี หมู่บ้านชนิดนี้ผู้คนในหมู่บ้านจะมีอาชีพในการหาไร่เลื่อนลอยใช้วิธีทว่านเมล็ดพืชลงในดิน เมื่อผลากินเสื่อมคุณภาพก็จะย้ายไปอยู่ที่ใหม่^๔ ลักษณะเช่นนี้จะพบมากตามหมู่บ้านแถบภูเขา โดยเฉพาะบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน เช่น หมู่บ้านปากช่อง ตำบลกกตูม ถึงอำเภอคงหลวง จังหวัดนครพนม ซึ่งเป็นหมู่บ้านชา

สำหรับสภาพบ้านเรือนนั้นส่วนมากจะเป็นกระท่อม^๕ และที่มีความมั่นคงถาวรขึ้นบ้างก็เป็นเรือนใต้เสาไม้เต็งรัง พื้นไม้ไผ่สับเป็นฟาก ฝากระดานไม้และหลังคามุงด้วยหญ้าแฝก ที่มีฐานะดีก็จะมุงหลังคาด้วยไม้ หมู่บ้านเหล่านี้จะร้อนเต็มไปด้วยฝุ่น หรือขึ้นแฉะเป็นโคลนตม ย่อมขึ้นนูนกับฤดูกาลและจะมีถนนแฉะ ๆ หรือทางเกวียนไปยังถนนใหญ่

^๑พระมหานุกูมา นุบผาชาติ, ประวัติบ้านหนองทับม้าและสิริบุญไชยวาทคำสอน, ม.ป.ท., ม.ป.ป., หน้า ๑๒.

^๒สุวิทย์ ไททยวัฒน์, "วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๙๕" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒), หน้า ๒๒.

^๓ณรงค์ สิ้นสวัสดิ์, สังคมวิทยาชนบท, หน้า ๑๕.

^๔กจช., ร.๕ ม.๕๕/๔๑ รายงานตรวจราชการของพระยาสุนทรบุรีรักษ์
ข้าหลวงประจำบริเวณชาตุนม (๒ ธันวาคม ๑๒๒).

สำหรับติดต่อกับหมู่บ้านใกล้เคียง หรือชุมชนอื่นที่อยู่ห่างไกลออกไป เช่น ตลาดในอำเภอ ในตัวจังหวัด เส้นทางคมนาคมเหล่านี้ส่วนมากจะใช้โคเฉพาะฤดูแล้งเท่านั้น

การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นดินแดนที่มีกลุ่มชนชาติต่าง ๆ อาศัยอยู่เป็นเวลานาน ทั้งผลการขุดค้นที่บ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี^๑ และในตำนานพระธาตุพนมได้ชี้ให้เห็นว่าช่วงระยะเวลาประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๕ บริเวณลุ่มแม่น้ำโขง และตอนในของภาคนี้ผู้คนอยู่อาศัยกระจุกกระจายเป็นบ้านเล็กเมืองน้อย ปกครองตนเองและต่างเป็นอิสระต่อกัน^๒ โดยมีความสัมพันธ์กันทางวัฒนธรรม กลุ่มชนในดินแดน

^๑ ผลจากการขุดค้นพบเศษเครื่องปั้นดินเผาหลายเขียนสีแดงเป็นจำนวนมาก ประมาณว่ามีอายุกว่า ๔๐๐๐ ปี ดูรายละเอียดใน สุด แสงวิเชียร และ วันนา สุภวัน, "แหล่งอื่น ๆ ของประเทศไทยที่พบเครื่องปั้นลายเขียนสีบ้านเชียง" เมืองโบราณ ๒ (กรกฎาคม - กันยายน, ๒๕๑๕), หน้า ๓๔ - ๔๐.

^๒ อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) พิมพ์เนื่องในการสัมมนาประวัติศาสตร์อีสาน ระหว่างวันที่ ๑๖ - ๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๒๑ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เรือนแก้ว, ๒๕๒๑).

* กลุ่มชนชาติลาว เป็นกลุ่มใหญ่ของภาค ซึ่งจะเป็นกลุ่มที่วิถยานิพนธ์ฉบับนี้ศึกษาเป็นพิเศษ

นี้ประกอบด้วยลาวและเขมร เป็นชนกลุ่มใหญ่ นอกจากนี้ยังมีชนกลุ่มน้อยต่าง ๆ อีกด้วย การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชนเหล่านี้ มีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ของชนชาติคนและลักษณะทางภูมิศาสตร์ ความสัมพันธ์ดังกล่าวมีความสำคัญต่อความเป็นอยู่และการทำมาหากินของกลุ่มชนเหล่านี้ อีกด้วย ดังที่จะกล่าวในรายละเอียดของแต่ละกลุ่มชนที่สำคัญในภูมิภาคนี้

ชนกลุ่มน้อยที่สำคัญในภูมิภาคนี้ ได้แก่

ภูไท, เคมีอยู่แถบสิบสองจุไทย^๒ และได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่แถบจังหวัด นครพนมและสกลนคร เป็นส่วนมาก^๓ โดยเฉพาะบริเวณหนองหารซึ่งมีความอุดม

^๑ กจช., ร.๙ ม.๕๐.๑/๖ รายงานพระราชพงษาวดารราชอาณาจักรลุ่มแม่น้ำโขง ๒๓ สิงหาคม ๒๔๖๘; สบ.๔/๕๖ มหุขยชาติในมณฑลอุดร ของพระยาพระนิสัยขอบ ธรรมการ มณฑลอุดร; ประมวลพระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สยาม พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและราชนิพนธ์วิญญวาทว่าด้วยชนชาติเขมรต่าง ๆ ในประเทศไทย, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นาวาตรีขุนฤทธิ- มนการ (รอด โทปลาละสูง) ณ เมรุวัดทองกการาม (นครหลวงกรุงเทพธนบุรี : โรงพิมพ์คำรณธรรม, ๒๕๑๘), หน้า ๕๑ - ๕๕; Wolf Donner, The Five Faces of Thailand, (New York: St. Martin's Press, 1978), pp. 591 - 593.

✓ ^๒ ถวิล เกษรราช, ประวัติศาสตร์ไทย (พระนคร : กรุงเทพมหานครพิมพ์, ๒๕๑๒), หน้า ๑๔๕ - ๑๖๑.

^๓ Wolf Donner, The Five Faces of Thailand, p. 591.

สมบูรณ์^๑ ชาวภูไทมีความสามารถในการทอผ้า เลี้ยงสัตว์ และการค้าขาย โดยเฉพาะ การค้าวัว ควาย โดยให้ทำการค้ากับภาคกลางของไทยและเมืองมะละแหม่ง

โซ (กะโซ) ได้อพยพจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง^๒ เข้ามาอยู่ในภูมิภาคนี้ที่ละเล็กละน้อยมาเป็นเวลานานแล้ว โดยส่วนใหญ่จะอยู่แถบจังหวัดนครพนม สกลนคร และชุมชนกลุ่มนี้สามารถทอผ้าได้สวย

ซ่า เป็นกลุ่มชนกึ่งเถิงของประเทศลาว อาศัยอยู่แถบเมืองหลวงพระบาง สิบสองจุไทและมีประชากรเลือนมาตั้งจำปาศักดิ์ บริเวณที่มีอยู่หนาแน่นคือ สารวัน อัครปือ^๓ ซ่ามีอยู่หลายเผ่า เช่น ซ่าระไรหมี่ ซ่าเวอ ซ่าแจะ^๔ เป็นกลุ่มชนที่มักจะอยู่บน

^๑ สัมภาษณ์ นายพลธรรมะลิก เกโซ อายุ ๕๐ ปี ๒ ถนนพระชาตุวิถี อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม, ๕ มกราคม ๒๕๒๓; สัมภาษณ์ นายคำเส็ง อินปิยะ อายุ ๖๓ ปี ๔๔ ถนนพระชาตุวิถี อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม ๕ มกราคม ๒๕๒๓.

^๒ ประมวลพระบรมราชโองการเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สยาม พระราชวินิจฉัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว..., หน้า ๔๕.

^๓ กจข., สบ. ๔/๔๖ มนุษยชาติในมณฑลอุดร...

^๔ นงลักษณ์ ลีเมธี, "ความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๔๕," วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิตศึกษาด้านประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๔), หน้า ๕๒ - ๕๔.

^๕ ลัทธิธรรมนิยมต่าง ๆ ภาคที่ ๕ ว่าด้วยชาวป่าชาติต่าง ๆ มหาวิทยาลัยศรีพระยาพิพิธโกโคสววรรค์ พิมพ์ในงานศพคุณหญิงจันทร์ พิพิธโกโคสววรรค์ (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๒), หน้า ๒๒ - ๓๖, ๔๒ - ๔๖.

ภูเขาสูง^๑ มีวิธีการผลิตที่ง่ายคือ กัดทำนาแบบข้าวไร่ มีความชำนาญในการจักสาน
เสื่อ ซึ่งทำจากไม้ไผ่และลาน^๒ แล้วนำไปแลกเปลี่ยนกับคนอื่นรวม จิตร ภูมิศักดิ์ ให้
ความเห็นว่าเป็นพวกที่พูดภาษาในตระกูลมอญ - เขมร พวกใหญ่
พวกหนึ่งในภาคอีสานนี้^๓

๒ ยอ (เยอ) เดิมอยู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงแถบลำน้ำหินบูรณ์^๔ และไก่อพยพมาอยู่
ที่บ้านท่าขวนยาง บ้านเมืองกระตาม จังหวัดกาฬสินธุ์ และอำเภอท่าอุเทน จังหวัด
นครพนม

นอกจากนี้ยังมีชนกลุ่มน้อยอื่น ๆ อีก เช่น แสก และ กะเลิง ซึ่งตั้งถิ่นฐาน
อยู่ในจังหวัดนครพนม สกลนคร^๕ ชนกลุ่มน้อยเหล่านี้ล้วนแต่มีอาชีพในการเพาะปลูก

^๑ นายศรี กลิ่งศรี, ซึ่งเป็นชาวข่าได้ให้ความเห็นว่า "ไม่ชอบอยู่ที่พื้นราบ
เพราะอากาศร้อน ทำนาไม่เป็นที่เขาอยู่ใกล้ก็เพราะป่า คือหากินมากกว่าหากิน"
สัมภาษณ์ นายศรี กลิ่งศรี อายุ ๓๐ ปี ๑๕ หมู่ ๕ บ้านปากช่อง ตำบลกกตูม กิ่ง-
อำเภอคงหลวง จังหวัดนครพนม, ๕ มีนาคม ๒๕๒๕

^๒ ทัศนธรรมนิยมสร้าง ๆ ภาคที่ ๕ ว่าด้วยชาวป่าชาติต่าง ๆ ...

หน้า ๒๒ - ๒๓.

^๓ จิตร ภูมิศักดิ์, กลายเป็นมาของคำสยามไทย ลาว และขอม และลักษณะ
ทางสังคมของชนชั้นชาติ (กรุงเทพมหานคร : โครงการตำราสังคมศาสตร์และ
มนุษยศาสตร์, ๒๕๑๕), หน้า ๔๓๒ - ๔๓๕.

^๔ กจร., ร.๕ ม.๖.๑๒๓/๑๐ ใบออกพระราชวรานุกูล.

^๕ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เรื่องเที่ยวที่
ต่าง ๆ ภาคที่ ๔ ว่าด้วยเรื่องเที่ยวมณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดร และมณฑลร้อยเอ็ด
พิมพ์เป็นอนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ ร่องอำมาตย์เอกหลวงพิทักษ์พนมเขตร (สีห
จันทร์สาธา), (พระนคร : อรุณการพิมพ์, ๒๕๑๒), หน้า ๓๔.

และเลี้ยงสัตว์ทั้งสิ้น^๑ นอกจากนี้ส่วนใหญ่ยังมีหัตถกรรม ได้แก่การทอผ้า ปั่นหม้อ และ
จักสาน

เขมร กลุ่มชนสำคัญในภูมิภาคนี้ เขมรไค้แต่อำนาจเข้ามาโดยเฉพาะ
ตอนใต้ของภาค คือ แถบจังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี กลุ่ม
ชนนี้ไค้แต่อำนาจเข้ามาเมื่อครั้งสมเด็จพระนเรศวรมหาราช หนุมานน้อยผู้บุตรระจิดกระจายและเป็นอิสระ
ต่อกัน^๒ การเข้ามาของเขมรเพื่อควบคุมและจัดสรรทรัพยากร^๓ การสร้างโบราณสถาน
ตามเส้นทางและพื้นที่ซึ่งอยู่ใต้อำนาจ เช่น ปราสาทหินพิมายก็น่าจะเป็นการสร้างขึ้นเพื่อ
ประโยชน์ในการควบคุมหนุมานในบริเวณนั้น ๆ^๔

^๑ Wolf Donner, The Five Faces of Thailand, pp. 590 -

593.

^๒ เขมรไค้แต่อำนาจเข้ามาตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ถึงที่ไค้พบจารึก
ของเจ้าชายจิตรเสน ที่ลำแวงโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี และพบจารึกภาษาสันสกฤต
ภาษาเขมรในแถบตอนล่างของภาคเป็นจำนวนมาก และขึ้นไปถึงสกลนคร ตลอดจนไค้มีการ
สร้างศาสนสถานขึ้นด้วย ดูรายละเอียดใน ม.จ.สุภัทรภิศ ติสฎล "อาณาจักรเจนละ"
เมืองโบราณ ๓(ตุลาคม - ธันวาคม, ๒๕๑๘), หน้า ๑๕; น. ณ ปากน้ำ "ศิลปพูน
เจนละ ในสยาม" เมืองโบราณ ๓(ตุลาคม - ธันวาคม, ๒๕๑๘), หน้า ๓๐.

^๓ น่าจะมีการเรียกเก็บส่วยจากชาวบ้านเหล่านี้ เพราะเมื่อครั้งพระครู
โพนเสม็ด พาทครอบครัวลาวเข้ามาอาศัยอยู่ในเขตแดนก็ถูกเรียกเก็บเงินครั้งละ ๘ บาท
ดูใน "ตำนานเมืองนครจำปาศักดิ์" ฉบับพระยามหาอำมาตยาธิบดี ประชุมพงศาวดาร
ภาคที่ ๗๐ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์, ๒๕๑๓), หน้า ๑.

^๔ ยอร์ช เซเคส์, ชนชาติต่าง ๆ ในแหลมอินโดจีน แปลโดย ปัญญา บริสุทธิ์
(กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๑), หน้า ๑๖๖ - ๑๖๘.

อย่างไรก็ดี ในระยะหลังการเข้ามาอยู่ของชนชาวเขมรในตอนใต้ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เนื่องจากถูกกวาดต้อนเข้ามา นับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว^๑

ลาว กลุ่มชนนี้ เป็นกลุ่มชนที่ใหญ่ที่สุด กลุ่มชนชาวลาวมีการเคลื่อนย้ายตั้งถิ่นฐานบริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขงอยู่เสมอ ที่ละเล็กละน้อยและเข้ามาอยู่ตอนใต้ของภาค ทำการตั้งบ้านเรือนในที่ที่บุกเบิกใหม่และที่เป็นบ้านร้าง^๒ และเข้ามาตั้งถิ่นฐานในฐานะเชลยเป็นจำนวนมาก^๓ ในสมัยกรุงธนบุรีและรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตลอดทั้งมีผู้คนจำนวนมากต้องถูกกวาดต้อนเข้ามาอยู่หัวเมืองชั้นใน^๔

^๑ อมรา หงศาพิชญ์, "ชนกลุ่มน้อยและผู้ลี้ภัยอินโดจีนในประเทศไทย," วารสารวิจัยสังคม ๓(มกราคม - มิถุนายน, ๒๕๒๓), หน้า ๒๗ - ๒๘.

^๒ ชาวลาวได้อพยพเข้ามาตอนใต้ของภาคเป็นจำนวนมากในสมัยพระยาสามแสนไทย ซึ่งได้มีไมตรีกับขุนหลวงพะงั่ว ดู ศรีศักร วัลสีโกดม "ลาวในเมืองไทย" เมืองโบราณ ๖(ธันวาคม ๒๕๑๕ - มกราคม ๒๕๑๖), หน้า ๕๖.

^๓ เช่นให้ชาวเวียงจันทน์มารักษาค่านกะโปะและตั้งเป็นเมืองปักธงชัย ให้ชาวลาวและขาม่าอยู่กานะและวังคอกของเมืองนครราชสีมา ทำหน้าที่เลี้ยงช้างทางราชการ ดู จดหมายเหตุนครราชสีมา พิมพ์ของคุณเจ้าพระยานครราชสีมา (ปั้น ณ ราชสีมา) และเจ้าพระยานครราชสีมา (ทองอินทร์ ณ ราชสีมา) ๑๑ กันยายน ๒๔๕๗ [ม.ป.ท., ม.ป.ป.ว., หน้า ๒๒๗.

^๔ เช่นเมืองสกลนคร ไม่ไค้เตรียมกำลังไพร่พลกระสุนดินดำและเสบียงไว้ให้กองทัพหลวงคราวปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ เป็นการชักชวนอำนาจอาญาศึก เจ้าเมืองจึงถูกประหารชีวิตและพลเมืองถูกกวาดต้อนลงมาอยู่กระบินทร์บุรี ประจันตคาม เหลืออยู่รักษาพระธาตุเชิงชุมเพียง ๑๐ หมู่บ้าน ดู พงศาวดารเมืองสกลนคร ฉบับพระบรมราชานุเคราะห์, หน้า ๖ (พิมพ์ผิด).

ก็จะเห็นได้ว่า การเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภูมิภาคนี้มี ๒ ลักษณะ คือ เข้ามาตั้งถิ่นฐานเองซึ่งมักจะปกครองตนเองเป็นอิสระ^๑ อีกลักษณะคือถูกกวาดต้อนหรือเกลี้ยกล่อมเข้ามา การตั้งถิ่นฐานในลักษณะนี้เป็นกลุ่มโอบบางที่มาตั้งเมือง ทำให้มีการนำเอาวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนเข้ามาช่วยด้วยทั้งความเชื่อ วิธีการปกครอง วิธีการผลิต ฯลฯ เป็นผลให้ความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคมเดิมยังคงอยู่ในสังคมใหม่ด้วย ผ่านการตั้งบ้านเล็กบ้านน้อย โดยหากย้ายไปเป็นกลุ่มเป็นพวกนั้นจะมีความสัมพันธ์ภายในหมู่บ้านแน่นแฟ้นกว่า อย่างไรก็ตามโดยทั่วไปแล้วกลุ่มชนเหล่านี้สามารถอยู่ร่วมกันได้ เนื่องจากในระบอบความเชื่อแล้วจะคล้ายคลึงกัน แม้จะมีจิตสำนึกในเรื่องความแตกต่างระบอบชนเผ่า^๒ แต่ก็ไม่ไ้มีความขัดแย้งอย่างรุนแรง

^๑ เจ้าโสมพะมิตร โสภพพมาอยู่ริมลำน้ำป่าว เรียกว่าแก่งสำโรง ไ้จัดตั้งหมู่บ้านขึ้นโดยเป็นอิสระอยู่ประมาณ ๑๐ ปี จึงอ่อนแอต่อกับไทยราว พ.ศ. ๒๓๓๑ - ๒๓๓๖ จึงโปรดให้ชื่อเมืองว่ากาฬสินธุ์ ดู ประวัติการตั้งเมืองกาฬสินธุ์ อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพคุณแม่ทิพย์คดี ศรีกาฬสินธุ์ (นางสรพร ภรรณกิจ, ๒๕๑๕, หน้า ๘ [ม.ป.ท., ม.ป.ป.] .

^๒ ชาวภูไทมักจะอุทานกันว่าคำทอย เป็นทวด ในตำนานน้ำเต้าปุง กำหนดให้ชาเป็นไพร่ทอยรับใช้ ดู นรเก โทธิวังษา, ตำนานไทย - พุไทวัง, [ม.ป.ท., ม.ป.ป.] , หน้า ๑๐ (พิมพ์ครั้งที่); นายสมศรี วงศ์กะโช ซึ่งเป็นชาวข่าได้ให้ความเห็นในเรื่องนี้ว่า "เป็นเรื่องที่พวกภูไทเป็นผู้พูด" สัมภาษณ์ นายสมศรี วงศ์กะโช, อายุ ๑๐๓ ปี ๔๕ หมู่ ๓ บ้านคลองหลวง ตำบลคลองหลวง กิ่งอำเภอกองหลวง จังหวัดนครพนม, ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕.

นอกจากนี้แล้วในลักษณะที่ออกเฉียงเหนือยังมีชาวจีนเข้ามาทำการค้า โดยเฉพาะนครราชสีมา ซึ่งเป็นศูนย์กลางการค้า ชาวจีนได้เดินทางเข้ามาค้าขาย และในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีชาวจีนตั้งรกรากอยู่ใน จังหวัดนี้ ซึ่ง เจมส์ แมกคาร์ธี (James McCarthy) กล่าวว่าเมื่ออยู่ประมาณ ๘๐๐ คน^๒

ชาวญวนก็เป็นชนกลุ่มหนึ่งที่อพยพเข้ามาเมื่อคราวแพ้สงครามกบฏไคเซ็น พ.ศ. ๒๓๒๒ พวกนี้อพยพเข้ามาทางลาว ในระแวกนครจำปาศักดิ์ อพยพมา อยู่ในแถบสกลนคร นครพนม มีหัวหน้าปกครองกันเองและได้ขอส่งส่วย^๓ ชนกลุ่มนี้มี

เรื่องเที่ยวที่ต่าง ๆ ภาคที่ ๒ เที่ยวเมืองทิมาย ในจังหวัดนครราชสีมา
พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางเซย ยะมิไครย, นายประสม อรรถยุกติ แปลจากหนังสือของนายพันตรี ไฮเคนฟาคเคน (นครหลวงกรุงเทพฯธนบุรี : โรงพิมพ์บัณฑิตการพิมพ์, ๒๕๑๕), หน้า ๙๐.

^๒James McCarthy, Surveying and Exploring in Siam, London : John Murray 1902), p. 27.

^๓นุสดี ลิมพสุก, "ปัญหาเกี่ยวกับชาวญวนในประเทศไทย ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" (พ.ศ. ๒๓๒๗ - ๒๔๕๓) วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐, หน้า ๒๔, ๘๓.

^๔กจข., ร.๕ ม.๒.๑๒๖/๔๐ ในบอกเมืองอุบลราชธานี ปืชวค สัมฤทธิ์ศักดิ์กรรช ๑๒๕๐.

ฝีมือในคานช่างไม้ ทำอิฐ^๑ และการถากขาย

๑. ^๒ทองสุ^๒ เป็นชนกลุ่มหนึ่งซึ่งเข้ามาทำหน้าที่ซื้อ - ขายสินค้าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นพ่อค้าเร่ สินค้าที่ขายมีเครื่องทองเหลือง ผ้าไหม เครื่องประดับต่าง ๆ เป็นต้น สินค้าส่วนใหญ่เข้ามาจากเมืองมะละแหม่ง^๓ พวกนี้จะนำสินค้าไปเร่ขายยังดินแดนต่าง ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และบางครั้งก็ทำการค้าโค กระบือควาย โขยการซื้อโค กระบือจากภูมิภาคนี้ต่อไปขายภาคกลางและเขมร ทองสุ^๒ปกติกจะอยู่ไม่เป็นหลักแหล่ง แต่ก็มีบางคนที่แต่งงานและตั้งรกรากอยู่ถาวร^๔ สำหรับทองสุ^๒นี้ ชาวอีสานเรียกว่าตุลาหรือตุลาค^๕

^๑ กจช., ร.๗ ม.๔.๑/๖ รายงานพระยาราชเสนาตรวจราชการลุ่มแม่น้ำโขง, ๒๓ สิงหาคม ๒๔๖๕.

^๒ ทองสุ^๒ เป็นชนกลุ่มน้อยในพม่า ใกล้เคียงกับชาติพม่าขายกับคนลาว มักจะอาศัยอยู่บริเวณชายแดนระหว่างไทยกับพม่า กจช., ร.๕ ม.๖๒.๑/๒๒ พระยามหาอำมาตยาธิบดี กราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕, ๘ มกราคม ร.ศ. ๑๐๘.

^๓ กจช., ร.๕ ม.๖.๑๒ก/๔๐ ใบบอกเมืองต่าง ๆ

^๔ กจช., ร.๕ ม.๕๕/๔๑ รายงานตรวจราชการของพระยาสุนทรานุรักษ์ ขาหลวงประจำบริเวณราชูชนม, ๒ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๒.

^๕ พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เกี่ยวกับภารกิจของกระทรวงมหาดไทย เล่ม ๒, (พระนคร : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, ๒๕๑๓), หน้า ๑๕๔.

จะเห็นได้ว่าโดยทั่วไปแล้วกลุ่มชนต่าง ๆ เหล่านี้จะตั้งถิ่นฐานอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำ และหนองน้ำต่าง ๆ เนื่องจากความกั้นการน้ำ ทำให้หมู่บ้านมีลักษณะเป็นกระจุก อย่างไรก็ตามก็มีบางกลุ่ม เช่น ชาว กูไท มักจะตั้งถิ่นฐานบริเวณที่เป็นภูเขาทำให้มีวิถีการผลิตแตกต่างกันไป คือกลุ่มที่ตั้งถิ่นฐานอยู่บนพื้นราบไค้เก้ ลาว เขมร นั้นก็จะทำนาซึ่งส่วนมากเป็นนาคำ ในขณะที่กลุ่มอยู่แถบภูเขาจะทำข้าวไร่ ไร่ฝ้าย และหาของป่า

กลุ่มชนเหล่านี้เมื่อเข้ามาอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือแล้ว ได้มีการติดต่อสัมพันธ์และบางแห่งก็อยู่รวมกันในหมู่บ้านเดียวกัน เช่นที่บ้านร้อนทอง ตำบลร้อนทอง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ ประกอบไปด้วย ลัวะ เขมร และลาว^๑ ซึ่งทุกคนพูดภาษาลาวได้ เป็นลักษณะของการผสมกลมกลืนและถูกกลุ่มที่เจริญกว่ามีปริมาณมากกว่ากลืนไปในที่สุด^๒

ลักษณะการผลิตภายในหมู่บ้าน

การเกษตรกรรมและหัตถกรรมครัวเรือน

การผลิตภายในหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือก็เช่นเดียวกับในภาคอื่น ๆ ของประเทศไทย ชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพหลักคือการทำนา จากลักษณะ

^๑สัมภาษณ์นายดา อภิคุณันต์ อายุ ๘๐ ปี บ้านร้อนทอง ตำบลร้อนทอง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์, ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๒๓.

^๒

Auguste Pavie, Mission Pavie Indo Chine, 1879 - 1895.

V.4 (Paris : E. Leroux 1902), p. 69.

ทางภูมิศาสตร์ของภูมิภาคนี้ก็มีที่ราบ เป็นที่ราบ คือแถบที่เรียกว่าแอ่งโคราชกับแอ่งสกลนคร ซึ่งอยู่ทางตะวันออกของภาค แอ่งนั้นเป็นที่ราบสูง ได้แก่ ภูเขาและเชิงเขา ดังนั้น การเพาะปลูกจะมี ๒ ลักษณะ คือ ในบริเวณพื้นราบชาวบ้านจะทำนา ซึ่งส่วนมากเป็น นาข้าว ส่วนชาวบ้านที่อยู่ในที่สูงแถบเชิงเขา ภูเขาจะทำนาไร่หรือข้าวไร่^๑

ในการทำนาอาศัยน้ำฝนเป็นสิ่งสำคัญ ส่วนน้ำสายแม่น้ำ ลำธารนั้นทำได้เพียง กักไว้ใช้ไถไถบางเป็นบางครั้งเท่านั้น เนื่องจากแม่น้ำ ลำธาร เหล่านี้ในฤดูฝน น้ำป่าจะ หลากลงมาอย่างรวดเร็วจนท่วมตลิ่งฝั่งแม่น้ำเสมอ แต่ในฤดูแล้งน้ำจะแห้งขอด ตลิ่งจะสูงชันมาก จนยากที่จะนำน้ำขึ้นมาใช้ได้ และไม่มีการทำเหมืองฝายอย่างเป็น ระบบสำหรับการเพาะปลูก ซึ่งแตกต่างกับภาคเหนือที่มีการนำระบบเหมืองฝายมาใช้^๒

^๑ โดยการตัดสันตมไม้ตามพื้นที่ในป่าในฤดูแล้ง แล้วเอาไฟเผาให้เคียน เมื่อถึงเดือน ๕ - ๖ ฝนตกก็จัดการขุดหลุมเอาไม้กระซุงค้ำให้เป็นรูแล้วเอาข้าวหยอด โดยใช้กำลั้งคน ไขด้คว่ไม้ไผ่แหวะหลักกอด่าง ๆ ไม้ไผ่ขุดออก นานี่นนี้ทำอยู่ ๒ - ๓ ปี ที่ดินนั้นก็จืด ต้องย้ายไปคว่ที่ใหม่จึงทำได้เพียงถนละเล็กถนน้อยไว้พอกิน เท่านั้น และได้ผลดีหรือไม่ขึ้นกับธรรมชาติเป็นปัจจัยสำคัญคือน้ำฝน นอกจากนี้ความยาก ลำบากในการกำจัดวัชพืชก็เป็นเหตุผลหนึ่งที่ถองย้ายที่ทำกินใหม่ ดู ขุนมงคลประศาสน์, คำรการทำนนา (พระมจร : โรงพิมพ์เทพกิริรินทร์, ๒๕๑๑), หน้า ๗; สัมภาษณ์ นายมา สุขประเสริฐ อายุ ๘๓ ปี ๔๘ ถนนถวิวิทย์ อำเภอเมือง จังหวัดเลย, ๑๓ กรกฎาคม ๒๕๒๒.

เป็นเวลานานมาแล้ว^๑

ปัจจัยสำคัญที่ใช้ทำนา นอกจากน้ำฝนแล้วยังมีการใช้เครื่องมือในการผลิต
อื่น ๆ อีก เป็นเครื่องมืออย่างง่าย ๆ และชาวบ้านสามารถทำเองได้ เช่น โถ
ก็ทำจากไม้ประดู่ ซึ่งมีความแข็งแรงมาก^๒ และเป็นทรัพยากรในท้องถิ่น เสียม เคียว
และฉานไถนา ล้วนแต่เป็นสิ่งผลิตได้เอง นอกจากนี้ยังมีการนำเอาเครื่องมือมาจาก
ท้องถิ่นอื่น เช่น เมื่อเจ้าเมืองหรือกรมการเมืองเข้ามายังกรุงเทพฯ เพื่อรับสารตราตั้ง
เจ้าเมือง หรือส่งส่วยนั้นจะมีเครื่องมือการผลิตเหล่านี้กลับไปถวาย ดังเช่นเมื่อ
พ.ศ. ๒๓๕๑ นั้น พระจันทบุรียวงษ์ เจ้าเมืองมุกดาหาร ได้คุมพลเรือส่วยเข้ามา
ส่ง ก็ได้อัดฉานไถนากลับไปถวาย ๒๐๐ อัน^๓

นอกจากนี้หมู่บ้านที่อยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขง น่าจะมีโอกาสได้รับเครื่องมือ
การผลิตเหล่านี้จากหัวเมืองฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงด้วย ซึ่งมีการผลิตเครื่องเหล็กต่าง ๆ
หลายชนิด เช่น ที่เมืองเชียงขวางและเมืองซัน โถทำเครื่องเหล็กขึ้นหุดเกล้าถวาย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีระกอบด้วย "...มีคต่าง ๆ ร้อยหก

^๑ อีเกฮารุ ทานาเบ, "การชลประทานและการเกษตรในประวัติศาสตร์
เศรษฐกิจไทย," วารสารธรรมศาสตร์ ๕ (ตุลาคม ๒๕๑๘ - มกราคม ๒๕๑๘),
หน้า ๗๓ - ๗๗.

^๒ กจข., ร.๖ กษ.๑/๑๐ An Outline of Rice Cultivation
in Siam by Yai Suaphan Sanitwongse Published by the Ministry
of Agriculture 1911.

^๓ กทข., ร.๓ จ.ค. ๑๒๑๑ เลขที่ ๑๑๒.

ขวานพวนร้อยสิบ กาบ ๑๖ เข็ม ๒๒ พลับ ๓๓ หอก ๘ เต่าเหล็ก ๒ เต่า..."^๑

ส่วนทางด้านารเกษตรนั้น จากลักษณะภูมิศาสตร์เป็นที่น้ำสูงเกิดว่าขนาดของนาแต่ละแปลงจะมีขนาดเล็ก เนื่องจากความจำเป็นที่ต้องพยายามกักเก็บน้ำไว้ และแต่ละครอบครัวมีพื้นที่ทำกินไม่มาก โดยเฉลี่ยแล้วประมาณครอบครัวละ ๑๐ - ๒๐ ไร่^๒ เมื่อเป็นเช่นนี้ การผลิตข้าวจึงทำได้แค่เพียงพอกินเท่านั้น แทบจะไม่มีการซื้อขาย แม้ไทยเปิดประเทศค้าขายอย่างเสรีกับต่างประเทศนับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๕๔ เป็นต้นมา ความต้องการข้าวจากภายนอกประเทศมีมาก แลชาวบ้านในแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอบสนองความต้องการเรื่องนี้ชามาก^๓

นอกจากนี้แล้วหมู่บ้านที่อยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำ และหนองน้ำขนาดใหญ่ เช่น หนองหาน จังหวัดสกลนคร จะมีอาชีพในการจับปลาจำัดด้วย โดยใช้เครื่องมือง่าย ๆ เช่น แห อวน คุ่ม ซึ่งทุกครอบครัวเป็นเจ้าของ การจับปลาโดยเฉพาะจากแม่น้ำจะจับได้มากในช่วงฤดูแล้งซึ่งน้ำลด เป็นที่น่าสังเกตุว่าแม่หมู่บ้านที่ทำการประมง

^๑เมืองขึ้นเชียงขวางที่ส่งเครื่องเหล็กด้วยไประกอบด้วยเมืองแสน เมืองเถิง เมืองสุย เมืองเวง เมืองกั้ง กู กจช., ร.๕ รล.๘.๑๗/๓ เรื่องทางลาวพวนถวายสิ่งของ.

^๒สัมภาษณ์ นายสุชาติ ประทุมทิพย์ อายุ ๒๕ ปี ๒๑๘ หมู่ ๑ ตำบลแดงโทน อำเภอบระโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์, ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๒๓.

^๓นอกจากปัญหาเรื่องที่ดินและลักษณะภูมิประเทศแล้ว ปัญหาเรื่องที่ตั้งซึ่งอยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดินทำให้ค่าใช้จ่ายในเรื่องค่าขนส่งสูง มีผลต่อการตอบสนองเรื่องผลผลิตข้าวเพิ่มขึ้นเพื่อส่งออกด้วย.

ก็ยังคงทนาคความดูไปด้วย ปลาที่จับได้จะนำไปแลกร้า และทำปลาร้าเพื่อแลกรของ
อื่น ๆ ตามหมู่บ้านต่าง ๆ^๑

ชาวบ้านในภูมิภาคนี้ยังมีอาชีพหลักคือการทำหัตถกรรมครัวเรือน ชาวบ้าน
ทั่วไป โดยเฉพาะในแถบภูเขาและที่สูงต่าง ๆ จะทำไร่ฝ้าย เช่นแถบอำเภอหนองสูง
อำเภอคำชะอี จังหวัดนครพนม^๒ และจังหวัดเลย^๓ ชาวบ้านจะนำฝ้ายมาตีแล้วกรอ
ปั่นเป็นเส้นด้ายเพื่อทอผ้าไว้ใช้เอง การปลูกฝ้ายเริ่มลดลงเมื่อชาวจีนซึ่งได้เข้าไป

^๑สัมภาษณ์ นายทองกลาง กันทะ, อายุ ๖๗ ปี ๗๔/๕๒ ถนนพนมพนารักษ์
อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม, ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๓ ; สัมภาษณ์ นายคง การิก
อายุ ๖๐ ปี ๑๔๒ หมู่ ๔ ตำบลท่าวัว อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม, ๒๗ กุมภาพันธ์
๒๕๖๕.

^๒กจร., ร.๕ ม.๕๕/๘๐ รายงานกระทรวงราชการของพระยาสุนทรบุรี
ข้าหลวงประจำบริเวณธาตุพนม, ๒ ธันวาคม ๑๒๒.

^๓กจร., ร.๗ ม.๔.๑/๖ รายงานพระยาราชเสนาตรวจราชการดุ่มแม่น้ำ
โขง, ๒๓ สิงหาคม ๒๔๖๕.

ตั้งรกรากในแถบนี้^๑ ไกลำเดินค้าขายเข้าไปขายตามหมู่บ้านต่าง ๆ^๒ ที่นครราชสีมา มีตลาดขายผ้าทั้งผ้าลาวและผ้าเทศ ซึ่งพ่อค้าชาวจีนนำมาโดยทางเกวียนและไกลำต่างจากจังหวัดสระบุรี^๓

^๑ชาวจีนกระจ่ายอยู่ทั่วไปตามหัวเมืองต่าง ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนจะเข้ามาตั้งหลักแหล่งเมื่อใดไม่ทราบชัด แต่อย่างน้อยที่สุดก็ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ไกลำจีนมาตั้งหลักแหล่งแล้ว กุ กทช., ร.๓ เลขที่ ๒๑ จ.ศ. ๑๒๑๑; เจ้าพระยาจักรี เมืองร้อยเอ็ด เรื่องอุปฮาดจ้างเงินฆ่าพระพิไลยสุรวงษ์ตาย และเรื่องถึงท้าวอินทรราชวงศ์เป็นที่พระชติยวงษาเจ้าเมืองร้อยเอ็ด อ้างใน นางลักขณ์ ลิมศิริ, "ความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พ.ศ. ๒๓๖๑-๒๔๔๕," วิทยานิพนธ์ปริญญาโทอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๔, หน้า ๓๖.

^๒กุ กทช., ร.๖ ม.๒๐/๔ รายงานราชการมณฑลร้อยเอ็ด, ๒๕ สิงหาคม ๑๓๑; ส่วนที่อำเภอชาตุพนม จังหวัดนครพนม นายทองกลาง มั่นตะ จึงเป็นมรรคทายกวัดพระชาตุพนม กล่าวว่า ชาวจีนนำเอาเส้นค้าขายต่างประเทศมาใช้เป็นเส้นย่นเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๓๐ ได้มาข้อม นายทองกลาง มั่นตะ อายุ ๒๗ ปี ๓๖/๕๒ ถนนพนมพนารักษ์ อำเภอชาตุพนม จังหวัดนครพนม ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๒๓ ส่วนที่บ้านรอนทอง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์นั้น นายลา นวีกขันล้ม กล่าวว่า เลิกปลูกฝ้ายเมื่อประมาณ ๔๐ - ๕๐ ปีมาแล้ว มาใช้เส้นค้าขายจากตลาดนครราชสีมาโดยคนจีนนำมาที่ใช้เพราะเร็วและไม่ลำบาก สัมภาษณ์ นายลา นวีกขันล้ม, ๒๖ พฤษภาคม, ๒๕๒๓.

^๓วชิรญาณ "เรื่องไปเที่ยวหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก," ตอนที่ ๒๕ เล่ม ๕ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๕ กรมสังฆปาภิกสภา หลวงพระสมุควชิรญาณ พระนคร, หน้า ๒๕๔๐ - ๒๕๔๔.

อย่างไรก็ตาม จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านในจังหวัดบุรีรัมย์ จังหวัดอุบล-
ราชธานี พบว่าชาวบ้านส่วนหนึ่งเพิ่งจะเลิกทอผ้าใช้เอง เมื่อประมาณหลังสงครามโลก
ครั้งที่สอง^๑

นอกจากนี้แล้วยังมีการทอผ้าไหมทั่วไปทั้งภาค แต่ก็เป็นการทำเล็ก ๆ น้อย ๆ
ประจำบ้านไม่เป็นอาชีพโดยตรง^๒ และทำเมื่อว่างจากการทำนา สำหรับสืบทอดบ้านั้น
ของพื้นเมืองมีครั้งซึ่งให้สีแดง ครามให้สีน้ำเงิน ^๓ มะเกลือให้สีดำและขมิ้น แก่นขนุน
ให้สีเหลือง^๔

ต่อมาจึงมีสีฝรั่งเข้ามา ซึ่ง นายพูน มณีวรรณ กล่าวว่าตั้งแต่เล็ก ๆ ก็เห็น
แล้ว^๕ การทอผ้าชาวบ้านจะใช้ก็มีอย่าง เยม สี เอ็ม แอนดรูส์ เห็นว่า "...วิธีใช้
อยู่เคี้ยวนี้มีได้เปลี่ยนแปลงมาหลายศตวรรษแล้ว..."^๖ ในการทอผ้า นั้น ผู้หญิงจะเป็น

^๑ สัมภาษณ์ นายลา ฉวีคุณลับ, ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๒๓.

สัมภาษณ์ นางบุญฉิม โภทวัลย์, อายุ ๗๐ ปี ๑๐ - ๑๒ ถนนหลวง
อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี, ๒๕ ธันวาคม ๒๕๒๒.

^๒ กจช., ร.๒ ม.๒๐/๔ รายงานราชการมณฑลร้อยเอ็จ, ๒๕ สิงหาคม
๑๓๑; กจช., ร.๕ ม.๕๕/๔๑ รายงานตรวจราชการของพระยาสุนทรนุรักษ์ ข้าหลวง
ประจำบริเวณทาจพนม ๒ ธันวาคม ๑๒๒.

^๓ สบ. ๒.๔๗/๒๕ บันทึกรายงานเสด็จตรวจราชการมณฑลภาคอีสาน ของ
จอมพลสมเด็จพระเจ้านองยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต พ.ศ. ๒๔๗๐.

^๔ สัมภาษณ์ นายพูน มณีวรรณ, อายุ ๗๕ ปี ๓๗ ถนนจรัส อำเภอเมือง
จังหวัดบุรีรัมย์, ๒๔ พฤษภาคม ๒๕๒๓.

^๕ เยม สี เอ็ม แอนดรูส์, รายงานการสำรวจโลกกิจตามชนบทสยาม
ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๗๗, (พระนคร : โรงพิมพ์กรมแผนที่, ๒๔๘๐), หน้า ๗๕.

ผู้ห่อ ปลุกสวนหม่อน ผู้ชายเป็นผู้นำกระดิ่งเลี้ยงไหม ทำที่ พิมพ์ หลอดค้าย ฯลฯ ซึ่งมีการสั่งสอนกันมาตั้งแต่ปรากฏใน พญาลำทอง (สอนไพร่)^๑

นอกจากนี้ยังมีหัตถกรรมอื่น ๆ อีก ที่สำคัญคือ การตีเหล็ก การผลิตเกลือ การทำเครื่องปั้นดินเผา

การตีเหล็ก เนื่องจากไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม จึงมีความจำเป็นที่จะต้องมีการผลิตเครื่องมือการปลูก ไร่ไถ่ มีด จอบ ขวาน เลื่อย ฆานไถ และเคียว นายวงศ์ ลาไชย และ นางกำปັນ กระจบอุท^๒ ได้ว่า หมู่บ้านหนองกระบอก ต.เหล็กมาช้านานหลายชั่วอายุคน ทำตามกันมา การตีเหล็กกระทำในระยะเวลาที่ว่างจากการทำนาแล้ว ในสมัยก่อนโน้นหาแร่เหล็ก มาจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ต่อมาจึงได้ใช้เหล็กแท่งซึ่งมาจากกรุงเทพฯ^๓ เหล็กแท่งนี้จะใช้ลวดมัดมาเป็นมัด มัดหนึ่งมี ๗ แท่ง เรียกว่า

๑ พระอริยานุวัตร (อารีย์) เขมจารีเถระ, พญาลำทอง (สอนไพร่), ศูนย์อนุรักษ์วรรณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, วิทยาลัย จัตุรคัมภีรศาสตร์, (ขอนแก่น : โรงพิมพ์ศิริวิทย์, ๒๕๑๓), หน้า ๑๔ - ๑๕.

๒ สัมภาษณ์ นายวงศ์ ลาไชย, อายุ ๗๔ ปี ๑๑๕ หมู่ ๑๐ บ้านหนองกระบอก ตำบลนาแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร, ๑๓ พฤศจิกายน ๒๕๒๓.

๓ สัมภาษณ์ นายกำปັນ กระจบอุท, อายุ ๕๕ ปี ๕ หมู่ ๑๑ บ้านหนองกระบอก ตำบลนาแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร, ๑๓ พฤศจิกายน ๒๕๒๓.

๔ นายพูน มณีวรรณ, กล่าวว่า "เกิดมาก็มีขายอยู่แล้ว," สัมภาษณ์ นายพูน มณีวรรณ อายุ ๗๔ ปี ๓๓๗ ถนนจรัล อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์, ๒๔ พฤษภาคม ๒๕๒๓.

เหล็ก ๗ ถมมี ๑๒ แห่ง เรียกว่าเหล็ก ๑๒ การตีเหล็ก^๑ นั้นจะต้องทำรวมกัน
ประมาณ ๔ - ๕ คน เพราะต้องมีคนเผาเหล็ก ตีเหล็กและใช้ฆ้อนตีสลักกัน ๓ - ๔
ฆ้อน โดยคนแรกจะลงฆ้อนเผาเหล็กก่อน ถ้าหากตีชวานวันหนึ่งจะได้ประมาณ ๔ เล่ม
ซึ่ง นายวงศ์ ลาไชย กล่าวว่า "ทำของกินเล็ก"^๒ ส่วนการตีเหล็กที่จังหวัดเลยนั้น
เมื่อตีค้ำแรงแล้วจึงได้เพียงวันละ ๒๕ สตางค์เท่านั้น ไม่เป็นอาชีพที่รุ่งเรือง^๓

จะเห็นได้ว่าทัศนกรรมภายในหมู่บ้านนี้ยังคงเป็นเพียงอาชีพเสริมทำใน
เวลาว่างจากการทำนา จึงมีลักษณะการผลิตเพื่อใช้ภายในครัวเรือนเป็นสำคัญ
ลักษณะการผลิตเช่นนี้ทำให้ยากที่จะพัฒนาวิธีการผลิตขึ้นได้ เครื่องมือที่ใช้ในการผลิต
มีการเปลี่ยนแปลงน้อยมาก

การผลิตเกลือ มีลักษณะคือ การผลิตจากน้ำเกลือบนผืนดิน โดยใช้วิธีการ
ขุดมาเกราะกับน้ำโดยใส่ลงไปในรางไม้ที่มีฟางหรือใบไม้รองรับ แล้วเติมน้ำปล่อยให้
ซึมลงมาตามรูที่เจาะไว้ แล้วเอาน้ำเกลือนี้ไปเคี่ยว จะได้เกลือสินเธาว์ แหล่งเกลือ
ประเภทนี้ได้แก่อำเภอบริขันธ์ อำเภอบ้านดุง จังหวัดมหาสารคาม อำเภอบ้านดุง

^๑เดิมช่างตีเหล็กจะถลุงเหล็กเองโดยการหุบก้อนแร่ในทะเลเอียงแล้วเอา
เข้าไปสูบลอมไล่หินไล่โลหะเบ็ดก่อนแล้วจึงนำมาตี บ่อเหล็กที่มีชื่อเสียงอยู่ที่อำเภอ
วังสพาน จังหวัดเลย พ. กจร., สบ.๒.๘๗/๘๘ รายงานตรวจราชการจังหวัดหม่มศักดิ์
เลย เพ็ชรบูรณ์ ของสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีราชินี, ๑๒ กันยายน ๒๕๓๐.

^๒สัมภาษณ์ นายวงศ์ ลาไชย, ๑๓ พฤศจิกายน ๒๕๒๓.

^๓กจร., สบ.๒.๘๗/๘๘, อ้างแล้ว.

อำเภอเมือง จังหวัดอุตรธานี อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ อำเภอจตุรพักตรพิมาน อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด และบริเวณทั่ว ๆ ไปโดยเฉพาะแถบแม่น้ำมูล^๒

ลักษณะที่สองคือเป็นเกลือบ่อซึ่งเป็นเกลือที่มีอยู่ในแผ่นดิน ไร้สกัดขึ้นมากรองเอาน้ำเค็มเป็นเกลือ รีมลำน้ำสังกราม เขตอำเภอท่าวุ้ง จังหวัดนครพนมและแถบหนองคาย^๓

ส่วนการผลิตอีกลักษณะหนึ่งนั้นคือการสกัดน้ำที่เค็มจากลำธารขึ้นมาเคี่ยวเลย เช่น ที่ตำบลสะพือ อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี เป็นที่น้ำสังเกตว่าแหล่งเกลือนี้ไม่มีใครเป็นเจ้าของ

การทำเกลือมีอยู่ตามท้องถิ่นต่าง ๆ กระจายทั่วไป โดยมีจุดประสงค์หลักคือผลิตเพื่อใช้ในครัวเรือน อาจมีเหลือใช้อยู่บ้างเพื่อแลกเปลี่ยนกับหมู่บ้านใกล้เคียงที่ไม่สามารถผลิตเกลือได้

^๑ กจข., สบ.๒.๔๗/๖๘ บันทึกกรมเงาแร่ดีจกรวจราชการทางภาคอีสานของจอมพลสมเด็จพระเจ้าเอกอวชาเชอเจ้าท่านครสวรรค์วรภินิต, พ.ศ. ๒๔๗๐.

^๒ H. Warrington Smyth, "Five Years in Siam..."
p. 231.

^๓ สัมภาษณ์ นายทองหลาง มันทะ, ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๒๓; กจข., ร.๗ ม.๔.๑/๖ รายงานพระยาราชเดณากรวจราชการลุ่มแม่น้ำโขง, ๒๓ สิงหาคม ๒๕๒๕.

^๔ "รายงานการสำรวจ "เศรษฐกิจการผลิตและการตลาดเกลือในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ" ทน่วยวิชาการ สาขาสถาปัตยกรรมตะวันออกเฉียงเหนือ ธนาคารแห่งประเทศไทย, ธันวาคม, ๒๕๒๑.

การทำเครื่องปั้นดินเผา หมู่บ้านที่ทำหัตถกรรมชนิดนี้จำเป็นต้องมีวัตถุดิบ
คือดินเหนียวภายในหมู่บ้าน หรือบริเวณใกล้เคียง โดยทั่วไปแล้วแหล่งวัตถุดิบนั้นจะเป็น
ของส่วนรวมของหมู่บ้าน แต่อาจอยู่นอกหมู่บ้านก็เป็นได้หาภาระซึ่งผู้คนจากหมู่บ้านอื่นก็
สามารถนำไปใช้ได้

การทำเครื่องปั้นดินเผาที่สำคัญคือการปั้นหม้อ ซึ่งมีขนาดต่าง ๆ กันไป
เพื่อประโยชน์ในการใช้สอย การผลิตยังใช้แรงงานคนเป็นหลัก นับตั้งแต่การเตรียม
ดิน ขึ้นรูปและการเผา เครื่องมือที่ใช้เป็นเครื่องมือง่าย ๆ ที่ชาวบ้านสามารถทำเอง
ได้ เช่น หินทุ ซึ่งทำจากดินเหนียว นำมาเผาให้แกร่งเป็นพิเศษ แล้วใช้ผิวหน้าของ
หินทุซึ่งมีส่วนโค้งสำหรับขึ้นรูปหม้อด้วยการตีข้างใน ให้สัมพันธ์กับการใช้ไม้แผ่นเล็ก ๆ
ตีข้างนอก เครื่องมือเหล่านี้ยังคงใช้อยู่เป็นจำนวนมากในหมู่บ้านต่าง ๆ ที่ทำการปั้นหม้อ
เช่น ที่บ้านเสาธงใหญ่ ตำบลนาหิน อำเภอดงหลวง จังหวัดอุบลราชธานี

เป็นที่น่าสังเกตว่าการปั้นหม้อกระทำกันแทบทุกครัวเรือน โดยใช้เครื่องมือ
ง่าย ๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว แต่มีบางครอบครัวที่ทำการผลิตเป็นหัตถกรรมโรงงานเล็ก ๆ

การทำเครื่องปั้นดินเผาจะทำให้เจระในฤดูแฉะเท่านั้น เพราะท้องฟ้ามีหม้อ
ไทมามาก ๆ ก่อน แล้วจึงเผา

การขนส่งนั้นเป็นปัญหาที่สำคัญยิ่ง เนื่องจากเป็นสิ่งของที่มีน้ำหนักมากแตก
ง่ายทำให้นำไปไคที่ละน้อย เช่น นายทอง โสบุญ เฒ่าว่า "เมื่อยังเป็นเด็กนั้นจะใช้
วิธีหาบ โดยใส่เชือกผูกกลมห้อกับไม้กาง นำไปไคที่ละ ๔ ลูก คือกำหน้า ๒ ลูก

สัมภาษณ์ นางมี ยอดเพชร, ๕๖/๑ หมู่ ๑ บ้านร้อนทอง ตำบลโพหนอง
อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๒๕.

“คานหลัง ๒ ลูก ถ้าเป็นเด็กก็ห้ามได้เพียง ๒ ลูก” แล้วตามไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ เพื่อแลกข้าวหรือขึ้นภูเขารับแลกฝ่าย วัตถุประสงค์แล้วแต่จะตกลงกัน

การทำเครื่องปั้นดินเผาเริ่มลดลงเมื่อมีพระอุดมมณีนิยมเข้ามา เนื่องจากมีความทนทานกว่า

นอกจากหมู่บ้านมีการผลิตทั้งทางเกษตรกรรมและหัตถกรรม ชาวบ้านที่อยู่แถบภูเขายังมีการหาของป่าอีกด้วย เช่น เขาสัก ไม้เสียม หวาย นำมาทำสำหรับทำซีโต้และอื่น ๆ นายศรี กลิ้งศรี ถึงกับกล่าวว่า “หากินมากกว่าทำกิน ที่อยู่ได้ก็เพราะป่า” ที่หมู่บ้านของ นายศรี กลิ้งศรี ซึ่งอยู่แถบเทือกเขาภูพาน โดยมากจะไปยิงเก้ง หาดหน่อไม้ ผักหวาน และไม้ผดแดง ตำรังสีพี และเมื่อวิกฤตการณ์เกิดขึ้นเช่น พุททิกขภัย ก็สามารถใช้ของป่าดำรงชีวิตอยู่ได้

กล่าวได้ว่ากระแสนิเวศวิทยาใหม่บ้านโดยทั่วไปในภูมิภาคนี้มีทั้งการ เกษตรกรรมกับหัตถกรรมร่วมกัน ทำให้หมู่บ้านมีลักษณะพอเพียงในตัวเอง อย่างไรก็ตามในภูมิภาคนี้ก็มีการค้าเกิดขึ้นทั่วไป วิวัฒนาการของการค้าในแถบนี้มีความสัมพันธ์กับการทำมาหากินของชาวบ้านอย่างไร ก็จะได้กล่าวในบทต่อไป

สัมภาษณ์ นายทอง โดมบุญ, อายุ ๔๔ ปี เลขที่ ๖๖ หมู่ ๑ บ้านเชียงเคือง ตำบลเชียงเคือง อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร, ๑๓ พฤศจิกายน ๒๕๒๓.

๒ กจช., ร.๗ ม.๔.๑/๖ รายงานพระราชเสนาตราตรวจราชการลุ่มแม่น้ำโขง, ๒๓ สิงหาคม ๒๕๒๕.

๓ นายศรี กลิ้งศรี, อายุ ๗๐ ปี ๑๕ หมู่ ๕ บ้านปากช่อง ตำบลกกชุม กิ่งอำเภอรางหลวง จังหวัดนครพนม ๕ มีนาคม ๒๕๒๕.

การก้าเพื่อสองวัย

หมู่บ้านในภาวะวิบากเพียงเห็นมัจจะทำการผลิตเพียงเพื่อใช้สอย
บริโภคเองหรือแลกเปลี่ยนกับในท้องถิ่นเพียงเล็กน้อยเท่านั้น การแลกเปลี่ยนมักเกิด
ขึ้นโดยไม่มีวัตถุประสงค์เพื่อการนี้โดยเฉพาะ ผลิตเป็นเพราะเหลือจากการบริโภค
แล้ว นอกจากนี้เนื่องจากความจำกัดในทรัพยากรธรรมชาติของแต่ละท้องถิ่น ทำให้
บางหมู่บ้านต้องมีการแลกเปลี่ยนกันบ้าง การแลกเปลี่ยนจึงน่าจะมี และคงมีขนาดเล็ก
เนื่องจากผลผลิตส่วนเกินมีน้อย

การแลกเปลี่ยนในภูมิภาคนี้จะมีอยู่ ๒ ลักษณะ คือ การแลกเปลี่ยน
ระหว่างหมู่บ้าน กับการค้าทางไกล

การแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้าน ลักษณะนี้ที่มักขึ้นอยู่กับประจำคือ การแลกเปลี่ยน
เปลี่ยนสินค้ากันในลักษณะแลกเปลี่ยนของของ บางทีก็แลกเปลี่ยนด้วยเงินตรา การเคลื่อน
ย้ายสิ่งของจะใช้วิธีแบก หิ้ว หาบ หามและบรรทุกเกวียน ในการแลกเปลี่ยนจะไม่
มีตลาดอย่างถาวร แต่จะเป็นลักษณะหิ้ว หามไปตามบ้านเรือนมากกว่า ๒ บัณฑิตหาความ
ยากลำบากของเส้นทางคมนาคม ตลอดจนวิธีการเคลื่อนย้ายสิ่งของเหล่านี้จึงเป็นสิ่ง
หนึ่งที่กีดขวางการขยายตัวทางการค้า ดังเช่นหมู่บ้านที่มีอาชีพในการตีเหล็ก ทำไม้
เลี่ยม เป็นต้น ใช้การหามไปขายตรงเพราะเป็นของที่มีน้ำหนัก แต่ต้องเอาไปให้มาก

ศูนย์วิจัยทรัพยากร

จากแหล่งข้อมูลทางวิชาการ

กจช., สบ. ๒.๘๗/๒๘ บันทึกการขงการตรวจราชการ กรมมณฑลอิสาน...

๒นางคำพัน บัวมี, โฉกกล่าวว่า "เมื่อตอนเป็นสาวไปขายของเมืองเลย หาบ น้
ส้มไขปลา ปลาส้ม ปลาแห้งไปขาย เดินไปตามบ้านไม่ซื้อตลาด" สัมภาษณ์ นางคำพัน
บัวมี อายุ ๘๘ ปี เลขที่ ๘๒ ถนนศรีเชียงใหม่ อำเภอเชียงกัน จังหวัดเลย,
๑๕ กรกฎาคม ๒๕๒๒.

ที่สุดจึงจะคุมกับการเดินทาง บางครั้งจึงถึงกับขาด และการนำหม้อไปแลก ขายเป็น
ซึ่งจะใช้วิธีตามหรือบรรทุกเกวียน การหาหม้อนั้นจะโชเซือกผูกคอกหม้อหาไป บางครั้ง
ก็จะนำเอาใบเล็ก ๆ ซ่อนลงไปใบบัวที่โตกว่า จากนั้นจะหาไปขายหรือซื้อเอาไปแลก
ฝ้าย โดยเจ้าของหม้อพยายามที่จะชักฝ้ายลงไปใหม้อให้ได้มากที่สุด จนเจ้าของฝ้าย
ซึ่งต้องการหม้อนั้นถึงกับขอร้องมิให้ชักลงไปมากเกินไม่ เพราะกลัวหม้อจะแตก^๒

๕

นอกจากนี้ก็นำไปแลกข้าว ส่วนมากจะเป็นการแลกกันแล้วแต่เวลาและสถานที่ และ
สถานที่สำหรับแลกเปลี่ยนไม่แน่นอน สามารถหาเมื่อไรก็ได้ เป็นการชั่วคราว เกิดอณ
ย้ายไปเรื่อย ๆ และเป็นเรื่องของแต่ละบุคคล

นอกจากการแลกเปลี่ยนในระหว่างสิ่งของกับสิ่งของแล้ว ก็มีการซื้อขายกัน
ด้วยเงินตรา เดิมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้มีการใช้เงินตราของชาติใกล้เคียง
แต่เงินที่ใ้ช้มาก คือ เงินฮาง เงินตู เงินฮ้อยและเงินลาว* ซึ่งได้รับอิทธิพลจาก

นายวงศ์ ลาไชย, ซึ่งมีอาชีพในการตีเหล็ก กล่าวว่า เมื่อตอนรุ่นหนุ่ม
หาหม้อไปขายหาทุแทนครั้งละ ๓๐ - ๔๐ อัน ใช้เวลาเดินทางโดยต้องกางกลางทาง
๒ คืน แล้วข้ามไปฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงลาว คงเดินไปขายป่าเพราะไม่มีถนน สิวาจารย์
นายวงศ์ ลาไชย, ๑๓ พฤศจิกายน ๒๕๒๓.

^๒สัมภาษณ์ นายทอง โสบุญ, ๑๓ พฤศจิกายน ๒๕๒๓.

* เงินฮาง เป็นเนื้อเงินบริสุทธิ์มีน้ำหนัก ๒ คำลึง ๒ บาท เงินตู เนื้อเงิน
บริสุทธิ์คล้ายเงินฮาง มีน้ำหนัก ๓ คำลึง เงินฮ้อย เป็นเงินเจือทองแดง ทองเหลือง
หัวท้ายเรียบเล็กน้อย มี ๓ ชนิด คือ ฮ้อยน้ำสาม ฮ้อยน้ำหก ฮ้อยน้ำแปด โดยเรียก
ตามราคาหรือปริมาณน้ำเงิน ลาด หัวท้ายทองแดง ทองเหลืองปนกันคล้ายเงินฮ้อย
แต่เล็กกว่า มี ๓ ขนาด ขนาดใหญ่ ๒๔ อันบาท ขนาดกลาง ๓๒ อันบาท
ขนาดเล็ก ๒๔ อันบาท คุราชณะเขียนใน กจข., ร.๕ สบ. ๒.๕๖/๔๔ คำนาน
เงินตราเมืองไทย, ๒๗ สิงหาคม ๒๔๘๓.

ประเทศไทย เงินตราเหล่านี้ปกติใช้โดยให้มีมูลค่าเท่ากับน้ำหนัก ส่วนมากจะไม่มีตรา
ประหัยว่าใครเป็นผู้ทำ ทำเมื่อไร ดังนั้นจึงมีการทำขึ้นเองโดยทั่วไป แม้แต่ชนชาวป่า
ก็เคยทำเงินลาคใช้เช่นเดียวกัน^๒

เนื่องจากการขยายตัวของการค้ามีไม่มาก ทำให้ปริมาณการหมุนเวียนของ
เงินตรามีไม่มากและมีราคาต่างกันในแต่ละท้องถิ่น มีเหตุเรื่องเงินตราไม่พอใช้สอยจึง
ไม่มี อยางไรก็ดีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีนโยบาย
ที่จะนำเงินตราของกรุงเทพฯ ไปใช้ในภูมิภาคนี้ เพื่อให้ระบบเงินตราเป็นอันหนึ่งอัน
เดียวกัน โดยพยายามให้นำ เงินรัฐ ชิก เลี้ยว โสฬส ขึ้นไปจำหน่ายในหัวเมือง
ต่าง ๆ เช่น หนองคาย^๓ อุบลราชธานี^๔ ทำให้การใช้เงินชาง เงินลาค ฯลฯ
กวย ๆ หมกไป

การใช้เงินตราเป็นระบบเดียวกันนี้ ทำให้การค้าขายในภูมิภาคนี้มีการขยาย
ตัวขึ้น ซึ่งจะได้กล่าวในบทที่ ๓

✳ การค้าทางไกล ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีพื้นที่กว้างขวาง เหมาะแก่การ
เลี้ยงสัตว์ ดังนั้นโค กระบือจึงมีอยู่ทั่วไป ชาวบ้านจะตอนโค กระบือลงมาขาย

^๑ กจร., ร.๕ สบ. ๒.๕๖/๔๔ ตำนานเงินตราเมืองไทย.

^๒ สัมภาษณ์ นายสมเกียรติ วงศ์กะโซ่, ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕.

^๓ กทท., ร.๕ จ.ศ. ๑๒๕๓, เลขที่ ๒๒๔ สารตราถึงเมืองหนองคาย
เรื่องพระราชนัดดารัฐ โสฬส ไปจำหน่ายเมืองหนองคาย; กทช., จ.ศ. ๑๒๕๑
เลขที่ ๒๑๕ สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงข้าหลวงเมืองอุบลเรื่องพระราชนัดดารัฐเงินชิก
เลี้ยวแก่ท้าวเพี้ย.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพประกอบที่ ๑

นายอ้อย : การค้าทางไกลที่จังหวัดมหาสารคาม

ถ่ายเมื่อ ๒ มีนาคม ๒๕๒๕

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพประกอบที่ ๒
นายที เหลื่อมศรี อายุ ๙๐๓ ปี อดีตนายฮ้อยชาวภูไท
กิ่งอำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์
ถ่ายเมื่อ ๕ มีนาคม ๒๕๒๕

ภาคกลางและเขมรในฤดูปลั่ง หรือว่างจากการทำมาแล้ว การค้าสัตว์เช่นนี้เหมาะ
สมแก่สมัยซึ่งมีปัญหาในการคมนาคมอย่างยิ่ง เพราะเป็นสินค้าที่สามารถเดินไปได้
เอง^๒

➤ ในการทำโค กระบือมี มีลักษณะการช่วยเหลือซึ่งกันและกันภายในหมู่บ้าน
โดยการร่วมไปด้วยกันหรือฝากไป แม้บางครั้งสัตว์ที่ฝากไปจะล้มตายกลางทาง เจ้า
ของสัตว์ไม่ว่าอะไร เพราะผู้รับฝากไม่ได้เลี้ยง และผู้รับฝากก็เป็นคนซื่อสัตย์จริง^๓ การ
ไปร่วมกันนี้จะมีทั้งร่วมกันระหว่างคนภายในหมู่บ้านเกี่ยวกับและหมู่บ้านใกล้เคียง โดย
มีหัวหน้าเรียกว่า นายฮ้อย ซึ่งเป็นผู้ดูแลทาง กล้าหาญ เข้มแข็ง และมีเวทมนต์กุม
โค กระบือมิให้แตกตื่น เพราะถ้าหากโค กระบือแตกตื่นแล้วก็จะประสบกับความเสียหาย
อย่างสิ้นเชิง บางครั้งมีการซื้อโค กระบือ เพิ่มขึ้นจากหมู่บ้านที่ผ่านแห่งละ ๕ ตัว

^๒สัมภาษณ์ นายสิงห์ นุ่มสงคราม, อายุ ๑๐๑ ปี ๓๗ หมู่ ๒ บ้านฆาตุ
อำเภอเชียงกาม จังหวัดเลย ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๖๒

^๓กจธ., ร.๖ น.๑๘/๓๘ รายงานประจวบจวนและสมุทรเทพาภิบาล
พ.ศ. ๒๔๖๗.

^๓สัมภาษณ์ นายทองธรรมรินทร์ เคโซ, อายุ ๕๐ ปี ๒ ถนนพระธาตุวิถี
อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม ๕ มกราคม ๒๕๖๓.

นายฮ้อย คือผู้เป็นหัวหน้าในการค้าขาย ผู้รวมขบวนกองเกวียนเรียกว่า
ลูกแหล่ง ดู ปรีชา อุตระคุณ วรรณกรรมพื้นบ้านจากตำบลสังคาใหญ่ อำเภอพิมาย
จังหวัดนครราชสีมา เอกสารถาวรนิเทศ การศึกษานับที่ ๒๐๓ หน่วยศึกษานิเทศก์
กรมการศึกษาคึกกุ. (กรุงเทพฯนคร : โรงพิมพ์คำรวจ, ๒๕๒๕), หน้า ๔๕.

๑๐ ตัว แล้วรวมกันไปที่ละมาก ๆ ราคาซื้อขายโดยทั่วไปโครงการราคาประมาณ ๒๐ - ๓๒ บาท กระป๋องโครงการราคา ๒๒ - ๕๐ บาท

ในการเดินทางนี้จะเดินทางกลางวัน ว่าจะถึงจะเกิดได้ไม่เกิน ๔๐๐ เส้น และพักกลางวัน ในการเดินทางจะนำกระตอมมาสวมปากจากฝูงไว้เพื่อไม่ให้พะวงกินหญ้า เว้นแต่เวลาหยุดพัก ให้กินหญ้าแห้ง มิฉะนั้นลูกน้องจะเอาอย่างทำให้เสียเวลาเดินทาง

ปัญหาในการกำจัด กระจับปี่ ถ้าหากสัตว์ล้มตายมาก บางครั้งก็ถึงกับเป็นหนี้สิน และการถ้านั้นก็ไม่ไถ่มีกำไรมากมายนัก ถึงเฉลี่ยแล้วตัวหนึ่งได้กำไรไม่ถึงห้าสิบบาท กระจับปี่ ซุปผสมหรือล้มตายก็ขาดทุน ปัญหาโจรผู้ร้ายก็เป็นปัญหาสำคัญยิ่ง ทั้งนี้ ในเวลากลางคืนจึงต้องผลิตเวรยามและต้องมีอาวุธในขณะเดินทางไปด้วย บางครั้งเกิดต่อสู้กับโจรผู้ร้ายถึงกับเสียชีวิต หรือพิการก็มี

ในการเดินทางนั้นจะพยายามไม่เดินทางเข้าไปใกล้หมู่บ้านแต่จะพักตามป่า เพื่อป้องกันกำปั่นกับโจร กระจับปี่ของราษฎรและป้องกันโจรผู้ร้าย เพราะโจรผู้ร้ายมักจะมาจากหมู่บ้านนี้เอง แต่บางครั้งด่านนายช่วยเป็นถนนไม่ซื้อสัตว์ก็อาจซ่อนโค กระจับปี่

๑ วัชรญาณ ตอน ๒ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๓.

๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕๐.

๓ จารุบุตร เรื่องสุวรรณี, "โปงลางตันกำ เปิดตำนานองคนตรีและสัญญาการกำ ตางแดนของชาวอีสาน." ศิลปวัฒนธรรม ๓(มกราคม ๒๕๒๕), หน้า ๕๒.

๔ วัชรญาณ ตอน ๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕๒ - ๕๕๓.

๕ เรื่องเดียวกัน.

ของคนไปกินหญ้าปนกับโคล กระบือของราษฎรแล้วตอนเช้าฝูงไปค้ำย บางครั้งก็สู้กันกับ
 ฝูงราย ใหญ่รายตอนโค กระบือของราษฎรไปก่อน แล้วตนก็ต้อนโค กระบือที่บรยห้าให้
 เลอะเลือน เจ้าของจึงตามไม่ดูา พวกก็จะรับซื้อโค กระบือจากฝูงราย ถึงแม้ว่าใน
 ระยะเวลาหลังทางการคือรัฐบาลส่วนกลางจะยื่นมือเข้ามาเกี่ยวข้องกับ โดยการออกตั๋วพิมพ์
 รูปพรรณสัตัวขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๕ และให้เสียภาษีที่กานตรวจ นายช้อยก็มักจะนำมา
 ตรวจเท่าที่มีปรากฏในหนังสือ นอกนั้นก็ข่มข้อนไว้ หรือไล่ค้ำไปไป บางครั้งตั๋วพิมพ์
 รูปพรรณสัตัวนั้นทำหลายครั้งโดยเปลี่ยนชื่อเจ้าของบ้าง ถ้าเจ้าหน้าที่ไม่พิจารณาให้
 ละเอียดยกก็เป็นช่องทางให้ราษฎรทำต่อไปได้ บางทีก็ใช้กำลังและอาวุธข่มขู่เพราะมีกำลัง
 มากกว่าเจ้าหน้าที่ ซึ่งก็ต้องใช้วิธีข่มขู่ด้วย

นอกจากนี้ยังมีปัญหาการวิวาทวิวาทเงินค่าหนังสือเดินทาง และ
 บางครั้งก็แย่งกันทำตัว

* เส้นทางการค้า สำหรับเส้นทางสำคัญในการเดินทางมายังภาคกลางมี ๓ ทาง
 คือ

๑. ทางคองพระยาไป ไปชายที่ปากเพรียง จังหวัดสระบุรี

๒. ทางคองพระยากลาง ผ่านกระบือลงไปชายที่ปากเพรียง ลพบุรี และ
 ทางที่สามคือลงมาของตะโก ซึ่งเป็นของเขาระหว่างจังหวัดนครราชสีมาไปกระบือบุรี
 ลงไปชายที่เมืองพนัสนิคม ขนฝ้ายฝักและนครนายก ซึ่งเดิมลงไปทางช่องเสม็ด ปัจจุบัน
 ลงทางของตะโกเพราะสะดวกกว่าและมิน้ำบริบูรณ์กว่าทางอื่น ในการนำโค กระบือไป

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กจช., ร.๖ บ. ๒.๑/๓๘ พระยาประยาตีพิทยบาล กราบบังคมทูล
 ๓๐ กรกฎาคม ๒๔๖๒.

๒ วัชรญาณ ตอน ๖ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๓ หน้า ๕๘๐ - ๕๘๒.

กจช., ร.๕ บ. ๒.๑๒๓/๔๐ ในนอกเรื่องต่าง ๆ ตีกราด ๑๒๕๐.

ชายยังภาคกลางนั้นเรียกว่า ไบไทย โค กระบือที่นำไปขายนี้มักจะเป็นตัวผู้ เพราะต้องเก็บโค กระบือ ไบไทยตัวเมียเอาไว้ทำพันธุ์

นอกจากนี้ยังมีการนำโค กระบือไปขายถึงเมืองมะละแหม่ง โดยผ่านไปทางมณฑลเพชรบูรณ์^๑ ไประแหง จังหวัดตาก^๒ จากฉะเชิงเทราจะซื้อเสือด้า เครื่องประดับมาขายหรือฝากครอบครัว โดยให้เหตุผลว่าสวยดี^๓ และยังมีมีการนำโค กระบือ ไปขายที่เขมร โดยผ่านช่องจอม จากจังหวัดสุรินทร์ไปยังศรีโสภณ^๔

การขายนั้นคงจะเกิดทางขายไปเรื่อย ๆ ตามหมู่บ้านต่าง ๆ หรือขายบริเวณที่ว่าการอำเภอเพื่อสะดวกในการซื้อขายและทำตัวคิมคุ้มพรรณสัตว์^๕

ในการเดินทางไปนั้นจะต้องเดินในเส้นทางที่มีน้ำพอเพียงที่จะทำให้สัตว์ดื่ม เพราะฉะนั้นนายฮ้อยจะต้องรู้เส้นทาง ส่วนชากลับจะเรียกว่า เพราะเดินโดยเส้นทางลัดได้

^๑เรื่องเที่ยวกลาง ๆ ภาคที่ ๘, หน้า ๔๗.

^๒เอ็น ชิตตัน, ภูมิภาคศรีสยาม (พระนคร : โรงพิมพ์เคลิเมนต์, ๒๔๗๐), หน้า ๓๓; สัมภาษณ์ นายทองธรรมรินทร์ เกโซ, ๕ มกราคม ๒๕๒๓.

^๓สัมภาษณ์ นายทองธรรมรินทร์ เกโซ, ๕ มกราคม ๒๕๒๓.

^๔เอ็น ชิตตัน, ภูมิภาคศรีสยาม, หน้า ๓๓.

^๕นายดี เหลือมศรี, บราภูไท เคยเป็นนายฮ้อยนำโค กระบือ ไปขายภาคกลาง สัมภาษณ์ นายดี เหลือมศรี อายุ ๑๐๓ ปี ๕๑ หมู่ ๕ บ้านชาก ตำบลนาคู กิ่งอำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์, ๕ มีนาคม ๒๕๒๕.

การเลี้ยงและค้าสัตว์ โดยทั่วไปจะมีปัญหาอยู่ ๒ ประการ คือ

๑. โรคระบาด ซึ่งทำให้สัตว์ตายมีละมาก ๆ เช่น ในปี พ.ศ. ๒๔๕๓ มณฑลอุดร กระบี่ล้มตาย ๑,๐๔๒ ตัว โภ ๑,๓๒๒ ตัว ซึ่งเป็นอัตราสูงกว่ามณฑลอื่น ๆ ในขณะที่มณฑลพิษณุโลก กระบี่ล้มตายเพียง ๔๗ ตัว และเนื่องจากยังไม่มีวิธีการรักษา ดังนั้นจึงล้มตายมาก บางครั้งถึงกับตายหมดทั้งคอก

๒. พันธุ์สัตว์มีขนาดเล็ก

นอกจากนี้ยังมีปัญหาในการทำควมรับอุปพรรคสัตว์ ซึ่งมักจะขาดแคลน และความเห็นเจ้าหน้าที่ไม่ตรงกันในลักษณะของสัตว์ทำให้เกิดปัญหาการซื้อขายภายหลัง

จากลักษณะการกล่าวทางไกล โดยเฉพาะการค้าโค กระบือ ซึ่งมีอยู่มาก ในภาคนี้ แสดงให้เห็นว่าปัญหาของพ่อค้าพื้นเมืองเกิดขึ้นก่อนหน้าที่หมู่บ้านในแถบนี้จะได้รับอิทธิพลทุนนิยม ภายหลังจากเปิดประเทศปี พ.ศ. ๒๓๙๘ ไร่ไรก็ดี พ่อค้าพื้นเมืองเหล่านี้เมื่อขายสินค้าได้แล้ว จะนำเงินไปซื้อของใช้ต่าง ๆ เช่น ข้าว ผ้า ถ้วย ชาม ตลอดจนทองและเครื่องประดับต่าง ๆ ซึ่งเป็นแบบแผนการบริโภคที่ไม่ก่อให้เกิดการสะสมทุน เงินที่เหลืออยู่ส่วนหนึ่งนำไปใช้สอย อีกส่วนหนึ่งเก็บไว้ ไม่มีการลงทุน ในลักษณะกล่าวหน้าคือขยายการลงทุนเพิ่มขึ้นเพื่อผลกำไรมากขึ้น ขณะเดียวกันทำให้มีการขยายตัวของการผลิตมากขึ้น แต่ปรากฏว่าพ่อค้าในเมืองเหล่านี้ ดำเนินการค้าเพื่อซื้อหาสิ่งของสนองความต้องการของตนในครอบครัวและคนอื่น ๆ ในหมู่บ้าน

นอกจากนี้ไม่ปรากฏว่ามี พ่อค้าในเมืองจะหันไปยึดอาชีพการค้าอย่างจริงจัง แต่อย่างไร ยังคงทำการค้าควบคู่ไปกับการเกษตรกรรม คือไปค้าขายเฉพาะในฤดูแล้ง

เมื่อว่างจากการทำนา ทั้งไม่มีการเคลื่อนย้ายออกจากหมู่บ้านเพื่อไปตั้งหลักแหล่งนอกหมู่บ้านเพื่อแสวงหาโชคลาภ ดังนั้นพัฒนาการของพ่อค้าขึ้นเมืองจึงหยุดขงัก ไม่สามารถก้าวขึ้นมาเป็นนายทุนพื้นเมืองอิสระได้ เมื่อประเทศเปิดศอกการค้ากับต่างประเทศหลังปี พ.ศ. ๒๓๙๘

กล่าวได้ว่าขณะที่หมู่บ้านมีการผลิตทั้งการ เกษตรกรรมและหัตถกรรมครัวเรือน ทำให้มีความพอเพียงในการยังชีพ ผลก็คือไม่เกิดการแบ่งงานกันทำอย่างชัดเจน ไม่มีหมู่บ้านที่อำนาจเฉพาะอย่าง แต่อย่างไรก็ตามหมู่บ้านก็มีการผลิตเหลือเพื่อการแลกเปลี่ยนบ้าง ดังที่โลกกล่าวมาแล้ว จะเห็นว่า ภายในหมู่บ้านมีการค้าควบคู่ไปกับการผลิตพอยังชีพ และการค้าที่เกิดขึ้นนั้นนอกจากกล่าวได้ว่าเป็นข้อสนับสนุนประการหนึ่งที่ทำให้หมู่บ้านมีความพอเพียงในการยังชีพอยู่ได้ ดังจะโลกกล่าวต่อไปในรายละเอียด

ลักษณะการช่วยเหลือกัน

การผลิตภายในหมู่บ้านจะมีลักษณะช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีการช่วยเหลือกันทั้งในการผลิต การค้า และการแก้ปัญหาวิกฤตการณ์ต่าง ๆ อย่างไม่เป็นทางการตามคำบอกเล่าของชาวบ้าน ซึ่งให้เห็นว่าส่วนใหญ่เห็นความสำคัญของการช่วยเหลือกันมาก เช่นจากคำสัมภาษณ์ของ นายสมกรวี วงศ์กะโซ่ ชาวบ้านที่จังหวัดสกลนคร นางเลี้ยงแสงห้าว ชาวบ้านที่จังหวัดมหาสารคาม ให้ความเห็นว่า "หมู่บ้านนั้นจะต้องเป็นที่ซึ่งคนมาอยู่ร่วมกันและช่วยเหลือกันและกัน"^๒

John E. de Young, Village Life in Modern Thailand,

(California : University of California Press, 1955), p. 23.

^๒สัมภาษณ์ นายสมกรวี วงศ์กะโซ่, ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕; สัมภาษณ์ นางเลี้ยงแสงห้าว อายุ ๘๐ ปี ๓ หมู่ ๘ บ้านหนองเขื่อนช้าง ตำบลท่าสองคอน อำเภอเมืองจังหวัดมหาสารคาม, ๓ มีนาคม ๒๕๒๕.

ความสำคัญของการช่วยเหลือกันภายในชุมชนหมู่บ้านมีมากและมีการสั่งสอนปฏิบัติกันมา ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องกาพย์ปู่สอนหลาน ดังนี้

"...อยู่หลายคนมีเกี้ยวกันอยู่ เจ้าจ้อยจันมีอยู่เหมือนกัน
 อยู่ด้วยกันมันมีคุณที่จะสั่ง...
 ...คุณหนึ่งนั้น ไปวอขอเขา
 คุณหนึ่งนั้น ไปเวาขอเกลือ..."

ลักษณะการช่วยเหลือกันนี้มีทั้งภายในหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้าน การช่วยเหลือภายในหมู่บ้าน มีตั้งแต่การหักล้างดวงพวงที่ดินทำกิน การขอแรงกันในการผลิต เช่น การค้ำนา การเก็บเกี่ยว การต้มเกลือ การหาปลา ฯลฯ ตลอดจนถึงการให้ความช่วยเหลือคนจนในหมู่บ้าน^๒

กาพย์ปู่สอนหลานนี้ พระพุทธโฆษาจารย์แห่งล้านช้าง เป็นผู้แต่ง โดยรวบรวมจากภาษาที่คนลาวโบราณยึดถือและถ่ายทอดด้วยปากต่อปากสืบต่อมา ขุนพรหมประศาสน์ ผู้เขียนคำปรารภในการพิมพ์กาพย์ปู่สอนหลาน พ.ศ. ๒๕๐๕ ได้สันนิษฐานว่าพระพุทธโฆษาจารย์คงมีชีวิตอยู่ในสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช บุตรของนครล้านช้างระหว่าง พ.ศ. ๒๑๘๒ - ๒๒๓๗ ตรงกับสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ดูรายละเอียดใน ภัทธาพิณิจฎาตล, ศึกษาเรื่อง "กาพย์ปู่สอนหลาน" ในแนวทางสังเขปของวิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ, อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพนางทิพย์ วิชนกภัทท์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๐), หน้า ๑๔๖ - ๑๕๓.

^๒นางรุม พวงแก้ว เล่าว่า "ตนเองยากจนไม่มีที่ดิน ชาวบ้านจึงให้ไปช่วยค้ำนาแล้วแบ่งข้าวให้" สัมภาษณ์ นางรุม พวงแก้ว อายุ ๕๐ ปี ๓๕ หมู่ ๖ บ้านเสาชิงใหญ่ อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี, ๖ มกราคม ๒๕๒๓.

โดยทั่วไปแล้วการถือครองที่ดินทำกินของชาวบ้านในภูมิภาคนี้มีขึ้นโดยการ
หักร้างนางพง เกือบทุกคนบกรัวสามารถยึดครองที่ดินเป็นของตนเอง แต่มีขนาดเล็ก
ประมาณ ๑๐ - ๒๐ ไร่^๑ ผู้ให้สัมภาษณ์ท่านหนึ่งเล่าว่า เมื่อสมัยเมื่อคนยังหนุ่ม ๆ
ครอบครัวที่ไม่มีที่ดินทำกินมีน้อย ปัญหาเรื่องที่ดินมีขึ้นเมื่อไม่นานนี้เอง^๒

อย่างไรก็ตาม การไร้ที่ดินในลักษณะเป็นของกลาง ทำร่วมกัน^๓ แล้ว
แล้วแบ่งผลผลิตกันนั้น จากการสัมภาษณ์ปรากฏว่าไม่เคยในหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียง-
เหนือทั้งในอดีตและในปัจจุบัน ยกเมื่อประมาณ ๔๐ - ๕๐ ปีขึ้นไป พบว่ามีลักษณะเป็น
ที่สาธารณะ ซึ่งคนทั้งหมู่บ้านแนวทางการเพาะปลูกโดยการจับจองเป็นครั้งเป็นคราว แต่ละ
ครอบครัวจับจองที่ดินและทำของตนเอง^๔ อาจมีการช่วยเหลือกันและมีลักษณะเป็น
นาหลวง โดยเป็นนาของหลวงสำหรับทำนาเพื่อเก็บข้าวไว้ใช้ในราชการและสำหรับ
เจ้าเมืองตลอดจนบริวารบริโกล^๕

^๑สัมภาษณ์ นายสุชาติ ประทุมทิพย์, ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๒๓.

^๒สัมภาษณ์ นายภา ประเสริฐสุข, อายุ ๘๓ ปี ๔๘ ถนนศิริวิทย์ อำเภอ
เมือง จังหวัดเลย, ๑๓ กรกฎาคม ๒๕๒๒.

^๓สัมภาษณ์ นายหลีก ไชยอินทร์, อายุ ๒๘ ปี ๔๒ หมู่ ๒ บ้านหนองนาข้าว
คำบลศรีสงคราม อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม, ๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕.

^๔เช่นที่เขมราช นายคุณ ภูมิวัลย์ กล่าวว่า "นาหลวงนี้ใครเป็นเจ้าของ
ก็ทำกิน" สัมภาษณ์ นายคุณ ภูมิวัลย์ อายุ ๕๑ ปี ๑๒๖/๗ ถนนกษณะเนียง อำเภอ
เขมราช จังหวัดอุบลราชธานี, ๒ มกราคม ๒๕๒๓, สัมภาษณ์ นางสาวหยุด เหมภา
(ซึ่งเป็นบุตรสาวเจ้าเมืองเก่า) ๓๘ ถนนพิพัฒน์มั่งกล อำเภอเมือง จังหวัดเลย,
๑๖ กรกฎาคม ๒๕๒๒.

นอกจากนี้ภายในหมู่บ้านยังมีสิทธิ์เข้าไปทำกินร่วมกันบางประการ เช่น แหล่งน้ำ บ่อเกลือ บริเวณที่ใช้เลี้ยงสัตว์ แหล่งดินสำหรับปั้นหม้อ ซึ่งล้วนแต่เป็นที่ทุกคนมีสิทธิ์ใช้ร่วมกัน สำหรับบ่อเกลือและหนองน้ำของหมู่บ้านจะมีการแบ่งผลประโยชน์กันโดยการกำหนดวัน เวลา ในการทำเกลือและจับสัตว์น้ำ

ดังจะเห็นได้ว่ากรณีของที่ดินของชาวบ้านมิได้โดยการหักล้างทางพงเท่าที่กำลังครอบครัวจะสามารถทำได้ (ทั้งนี้เนื่องจากในสังคมไทยศักดินาไทยถือว่าที่ดินทั่วพระราชอาณาจักรเป็นของพระมหากษัตริย์แต่ให้ราษฎรทำกินได้ ซึ่งกล่าวละเอียดในบทที่ ๒ ต่อไป) ครอบครัวใดต้องการที่ดินใหม่ก็จะทำเครื่องหมายไว้เป็นสำคัญ ที่นั่นก็จะเป็นสิทธิ์ของผู้นั้นจนสิ้นสุดหากการนั้นหรือสิ้นระยะเวลาของผู้นั้นปลูกสร้างไว้ ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดละเมิดโดยการไปตัดฟันหรือก่อสร้างทับพื้นที่ซึ่งผู้อื่นได้ปักหมายไว้แล้วนั้นจะต้องเสียค่าปรับเป็นเงินทศสิ่ง เหล่าหนึ่งไร่ ไร่หนึ่งตัว เว้นแต่ผู้ปักหมายนั้นได้ทิ้งที่ดินไว้จนพ้น ๑ ปี ผู้อื่นก็สามารถครอบครองที่ดินนั้นได้สำหรับกรณีซึ่งเป็นทั่วไป ส่วน

สัมภาษณ์ นางไฉ บุตรวงศ์ อายุ ๕๒ ปี ๓๗ หมู่ ๒ บ้านนาพิน ตำบลนาพิน อำเภอดงหลวง จังหวัดอุบลราชธานี ๓ มกราคม ๒๕๒๓; สัมภาษณ์ นายจำลอง นวลมณี อายุ ๒๓ ปี บ้านสุวรรณมาลี อำเภอมือง จังหวัดสกลนคร, ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๒๓.

๒ "การปกครองของชนชาติลาว" ฉบับออก, " วชิรญาณ เล่ม ๕ ตอนที่ ๕๕ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๕ (พระนคร : กรมพิมพ์พิทศสภา หอพระสมุดวชิรญาณ), หน้า ๒๕๑๘. สัมภาษณ์ นายพิณิจ สาสอน อายุ ๗๖ ปี อดีตกำนัน บ้านเลขที่ ๑๒๖ ถนนราชบุรีบำรุง อำเภอบ้านแพง จังหวัดนครพนม ๑๖ พฤศจิกายน ๒๕๒๓ กล่าวว่า "ที่อำเภอบ้านแพง หลังจากเสร็จสิ้นการทำนายแล้ว แต่ละครอบครัวจะทำการจับจองพื้นที่บนคอนบ้านแพงเพื่อปลูกยาสูบโดยจะทำการจับจองใหม่ทุก ๆ ปี เนื่องจากในฤดูฝนจะถูกน้ำท่วมหมด"

ที่นั่นต้องเป็นเวลา ๓ ปี^๑

ที่ดินบางแห่งอยู่ภายใต้ศาสนาด้วยการอุทิศให้แก่วัดโดยเฉพาะ วัดที่มีโบราณสถานสำคัญทางพุทธศาสนาเพื่อเก็บผลประโยชน์บำรุงวัด เช่น ราษฎรที่เข้ามาทำกินในที่ดินของวัดพระธาตุพนมต้องให้เขาแก่วัด โดยเมื่อเสร็จสิ้นการทำนาแล้วต้องนำข้าวเปลือกมาถวายวัดมีละหมื่น* สองหมื่น แล้วแต่จะไถมากและน้อย ส่วนผู้ที่ทำสวนผลไม้ก็นำผลไม้มาถวาย^๒

นอกจากนี้ผู้ที่ถือครองที่ดินจำนวนมากไถแก่ ๓ ไร่หลวง^๓ และที่สำคัญคือขุนนางท้องถิ่น ราษฎรที่เช่าทำกินต้องให้เขาแก่เจ้าของที่ดินเป็นผลผลิตในอัตรา ๑ ใน ๑๐ แต่หากเจ้าของที่ดินมีทนายใหญ่จะต้องแบ่งผลผลิตครึ่งต่อครึ่ง^๔

^๑"การปกครองของกษัตริย์ลาวล้านช้าง" วชิรญาณ เล่มเกี่ยวกับหน้า ๒๕๑๔ - ๒๕๑๕.

* ๑ หมื่น = ๑๒ กิโลกรัม

^๒ กจช., สบ. ๒.๓๔/๒๑ เขตที่ธรณีสงฆ์วัดพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม > กรกฎาคม ๒๔๗๐.

^๓ กจช., ร.๕ น.๕๕/๔๑ รายงานมณฑลอุดร (๗ ส.ก.๑๒๐ - ๗ ก.ก.๑๒๕)

^๔ นายทอง โสบุญ กล่าวว่า "พระยาประจันตประเทศธานี (โง่นคำ พรหมสาขา ณ สกลนคร) เจ้าเมืองสกลนคร มีที่นาอยู่เป็นจำนวนมากครอบคลุมไปหลายหมู่บ้าน และอาศัยแรงงานทาสเชลยชาวภูไท ซึ่งอพยพหนีภัยข้ามแม่น้ำโขง เป็นผู้ทำนาให้ สัมภาษณ์ นายทอง โสบุญ อายุ ๕๐ ปี ๒๑ หมู่ ๑ บ้านเชียงเครือ ต. เชียงเครือ อ. เมือง จังหวัดสกลนคร ๑๓ พฤศจิกายน ๒๕๒๓

^๕ นายคำสตร์ พรหมสาขา ณ สกลนคร อายุ ๖๗ ปี บ้านเลขที่ ๔๓๓ ถนนเจริญเมือง อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร ๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๒๓.

✓ อย่างไรก็ตามปัญหาการถือครองที่ดินเป็นจำนวนมากของเจ้าขุนนางหรือผู้มีฐานะดีจะไม่รุนแรงเท่ากับที่เกิดในภาคกลาง เพราะความห่างไกลและลำบากในการคมนาคมขนส่งผลิตภัณฑ์ลงสู่ภาคกลางซึ่งเป็นตลาดสำคัญ จึงไม่คุ้มกับการลงทุน ประกอบทั้งความไม่สมบูรณ์ของพื้นที่ซึ่งทำให้เกิดปัญหาในการผลิต

สำหรับการยอมรับกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลเหนือที่ดินเพิ่งจะมีเป็นครั้งแรกเมื่อมีพระราชกำหนดออกใน ค.ศ. ๑๘๖๒ ระบุว่า ที่ดินแปลงใดที่มีคนครอบครองอยู่ก่อน หากพระมหากษัตริย์ประสงค์ที่ดินแปลงนั้นต้องให้ค่าตอบแทนแก่ผูครอบครองเดิม และต่อมาได้มีการออกหนังสือสำคัญสำหรับที่ดินซึ่งได้จับจองไว้ด้วย^๒

นอกจากที่ดินทำกินแล้ว แรงงานเป็นส่วนสำคัญมากที่ก่อให้เกิดผลผลิตขึ้น^๓ โดยทั่วไปคนในครอบครัวจะช่วยกันทำการผลิต อย่างไรก็ตามเนื่องจากการผลิตส่วนมาก เช่น การทำนา ทำเกลือ กำไร

^๑ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, เศรษฐกิจไทย ๑๖๖๖-๑๙๓๒, สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, หน้า ๑๔๑.

✓ ^๒ กจช., ร.๖ น. ๑๗/๑ อภิธานศัพท์ที่ดินในมณฑลภาคอีสาน, ๓๑ ตุลาคม ๑๒๕.

✓ ^๓ Manning Nash, Primitive and Peasant Economic System, (Pensylvania, 1966), p. 22.

กระเบื้อง ขึ้นกับฤดูกาลมาก ดังนั้นการขอแรงเวลารำนา ก็เก็บเกี่ยวข้าว ฯลฯ จึงเป็นลักษณะที่สำคัญมากของการผลิตในชุมชนหมู่บ้านของภูมิภาคนี้ ซึ่งไม่ค่อยมีความอุดมสมบูรณ์ทางทรัพยากรธรรมชาติ และจากการผลิตภายในหมู่บ้านที่มีทั้ง เกษตรกรรมและหัตถกรรมครัวเรือนทั้งที่โลกกล่าวมา จะเห็นได้ว่ามีผลการทางการผลิตยังต่ำลงมาก มีการเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อย ดังนั้นแรงงานจึงมีความหมายมาก ผู้อาวุโสในหมู่บ้านต่าง ๆ จะให้ศีลให้พรบุคคลต่าง ๆ เสมอว่า "ขอให้อยู่ดีมีแฮ้ง" เป็นการชี้ให้เห็นถึงความผูกพันของแรงงานกับระบบเศรษฐกิจขณะนั้นเป็นอย่างยิ่ง

การใช้แรงงานเข้ารับการผลิตจะมีทั้งแรงงานคนและสัตว์โดยเฉพาะ โค กระบือ นอกจากการใช้แรงงานเหล่านี้แล้ว การช่วยเหลือกันทางด้านแรงงานเพื่อการผลิตแล้ว ชาวบ้านบางคนยังนำเครื่องมือในการทำกินไปร่วมทำกิจกรรมการผลิตด้วย แม้บางคนไม่มีเครื่องมือก็ให้มาร่วมด้วย และจะแบ่งปันผลผลิตอย่างเท่าเทียมกัน การร่วมมือช่วยเหลือกันจะเห็นได้ เช่นในกรณีการทำเกลือ

เนื่องจากเกลือเป็นปัจจัยจำเป็นในชีวิต ดังนั้นในบางหมู่บ้านจะมีข้อกำหนดแบ่งปันกัน เช่นที่หมู่บ้านนาหิน ซึ่งมีบ่อเกลือชื่อบ่อทรายดำ เป็นเกลือผิวกิน จะทำได้

หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าการลงแขก โดยทั่วไปมี ๓ วิธีคือ แขกขอแรง คือ คนอื่นสมัครใจมาช่วยตามที่ขอร้อง เจ้าของเพียงต้องเลี้ยงดูแขก

แขกลงแรง คือ แลกเปลี่ยนแรงงานกัน เมื่อถึงคราวงานของตน ผู้ที่เคยช่วยเหลือก็มาช่วยบ้าง

แขกอาสา เป็นเรื่องที่ชายหนุ่มหาโอกาสอาสาไปทำงานบ้านหญิงที่ตนชอบ และชักชวนเพื่อนมาช่วย ดู ปรีชา อุยตระกูล "วรรณกรรมพื้นบ้านจากตำบลวังกาใหญ่..." หน้า ๒๓.

เฉพาะในฤดูแล้ง ซึ่งทำให้ดินมีความเค็มจัดจนเกิดย่ำเกลือขึ้น ระยะเวลาที่พำจิงมี เวลาอยู่ประมาณ ๓ เดือน สำหรับเก็บไว้ใช้ตลอดปี โดยเริ่มทำประมาณเดือนมีนาคม

การไปชุกเกลือนี้ ผู้ใหญ่บ้านจะลั่นฆ้องหรือตีเกราะเรียกลูกบ้านออกไป พร้อมกับทุกครอบครัว แล้วยแบ่งพื้นที่ให้ จากนั้นผู้ใหญ่บ้านจะนับ ๑ ถึง ๓ โดยนับ ๑ หมายถึงทุกคนเตรียมตัว นับ ๒ ให้ทุกคนถือเครื่องมือ และเมื่อนับ ๓ ก็ให้ทุกคนชุกได้ ใครชุกเท่าไรก็ได้ ใครย่นก็ไ้มาก แต่จะมาชุกก่อนคนอื่นในหมู่บ้านไม่ได้ ถือว่ากะลา จะต้องแห้ง ในการชุกนั้น ๓ วันจะมาชุกครั้งหนึ่ง เหตุที่ต้องเว้นเพราะความเค็มยังไม่พอ

จากเงื่อนไขทางภูมิศาสตร์ตลอดจนข้อจำกัดของความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรในภาคนี้ ทำให้การทำเกลือของชาวบ้านต้องการความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ภายในหมู่บ้านอย่างมาก

อีกกรณีคือการตีเหล็ก ซึ่งต้องทำร่วมกับประมาณ ๔ - ๕ คน กล่าวคือ หลังจากที่ไปหาแร่เหล็กมาเป็นวัตถุดิบ คือในระยะแรกไปหาแร่เหล็กจากบ่อเหล็กฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ต่อเมื่อเปิดการค้ากับต่างประเทศแล้ว และมีเส้นทางรถไฟมาถึงนครราชสีมา ชาวบ้านก็หันมาซื้อเหล็กแท่งจากต่างประเทศแทนการขุดแร่เหล็กเอง นี่เป็นวิธีการที่ลำบากและเสียเวลามาก บางครั้งในสมัยญี่ปุ่นเข้ามาช่วงระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ และได้ทำลายทางรถไฟ ชาวบ้านก็ไ้เอารางรถไฟนั้นมาตี

ในการตีเหล็กให้เป็นวัตถุใด ๆ ก็ตาม เช่น มีด ขวาน เลื่อย จะต้องมีการทำร่วมกันหลาย ๆ คน เพราะต้องใช้ฆ้อนตีสลักกัน ๓ - ๔ ฆ้อน กรรมวิธีเช่นนี้เป็น การกระทำร่วมกันภายในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ๆ การกระทำร่วมกันนี้บางครั้งก็เอา

๑ สัมภาษณ์ นายคำปັນ กระบอโก, ๑๓ พฤศจิกายน, ๒๕๒๓.

จะเห็นได้ว่าภายในชุมชนหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือนี้ ความสำคัญของการช่วยเหลือกันภายในชุมชนมีมาก ทำให้ความสัมพันธ์ภายในชุมชนมีความแน่นแฟ้น ทั้งนี้ช่วยให้อุบัติการณ์ของภัยพิบัติในตัวเองไว้ได้แทบไม่ต้องพึ่งโลกภายนอก หมู่บ้าน ทั้งที่อยู่ในหมู่บ้านมีความเป็นอยู่โดยยากลำบาก แต่ลักษณะของการ "เอื้อกันกัน" "เอาแรง" มีสภาพที่ทำให้ชุมชนภายในหมู่บ้าน สามารถดำรงลักษณะความเป็นอยู่พอยังชีพได้ ทุกหมู่บ้านมีลักษณะการผลิตเพื่อใช้บริโภค มิได้ผลิตเพื่อขาย

นอกจากนี้ จากลักษณะการช่วยเหลือกันทำให้ความสัมพันธ์ภายในหมู่บ้านมีความแน่นแฟ้น ความแตกต่างของคนในหมู่บ้านไม่เด่นชัด เนื่องจากทุกคนมีฐานะทางเศรษฐกิจใกล้เคียงกัน อาจจะมีทาสอยู่บ้างซึ่งเป็นทาสเชลย^๑ เป็นการแตกต่างทั้งชนชั้นและชนชาติ ซึ่งเป็นพวกชนกลุ่มน้อยที่ได้จากกวาดจับมาเป็นทาส เช่นชา^๒ และเชลยจากสงคราม

ภายในหมู่บ้านยังมีทาสสินไถ่อยู่ด้วย เจ้าของทาสประเภทนี้มักจะเป็นคนในหมู่บ้านและเป็นพี่น้องกัน ถึงแม้ในหมู่บ้านนั้นจะมีความแตกต่างทางชนชั้น แต่ก็ไม่นำไปสู่ความขัดแย้ง เนื่องจากมีแรงเกาะแน่นและความเป็นชุมชนที่สูงมาก และเป็นลักษณะหลักของหมู่บ้านนบคัมภีร์การปกครองแบบชนชั้น

^๑ กจช., ร.๕ ม.๒.๑๒๓/๔๐ โขยกเมืองต่าง ๆ ศักราช ๑๒๕๐.

^๒ กจช., ร.๕ ม.๒.๑๒๓/๕๔ เมืองต่าง ๆ, ๑ ธันวาคม ๑๐๘.

^๓ ความเป็นชุมชนที่ปรากฏทั้งในระบับการรวมพลังการผลิต (การเอาแรงกัน) ระบบความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และในด้านความเชื่อและระบบเครือญาติ ดู รายละเอียดใน ธีศรทิมย์ นาดสุภา, "พบนักคิดปัญญาชน...สังการี" โลกหนังสือ ๔ (มีนาคม, ๒๕๒๔), หน้า ๗๒.

กล่าวได้ว่าบุคคลที่มีสถานภาพต่างกันแต่ใจเห็นเป็นชนชั้นที่เกินชั้น ลักษณะความแตกต่างทางชนชั้นจะเห็นได้เด่นชัดจากการกระทำของรัฐที่มีต่อหมู่บ้าน แต่ไม่ใช่หมู่บ้านทำกันเอง แม้แต่ละหมู่บ้านจะไม่เหมือนกันก็ตาม เนื่องจากความผูกพันกันในระบบเครือญาติที่อาจสัมพันธ์ข้ามหมู่บ้านมาช่วยเหลือกันเมื่อเกิดวิกฤติการณ์ต่าง ๆ สถานะทางเศรษฐกิจใกล้เคียงกัน การมีอาชีพที่เหมือนกันเป็นส่วนมาก และอยู่ในขอบเขตทางวัฒนธรรมประเพณี ความแตกต่างทางชนชั้นเริ่มเห็นเมื่อมีการขยายตัวทางการค้า

กล่าวโดยสรุปแล้ว ชุมชนหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีลักษณะที่สำคัญคือ เป็นชุมชนที่ประกอบด้วยคนหลายกลุ่มหลายเผ่าอยู่กระจัดกระจายปะปนกันอย่างไรก็ดี แม้ว่าจะมีที่มาของภูมิจากที่ต่าง ๆ กัน แต่รูปแบบวิธีการผลิตไม่แตกต่างกันมากนัก โดยทั่วไปชุมชนหมู่บ้านของชนเผ่าต่าง ๆ ในภูมิภาคนี้ มีการผลิตทั้งการเกษตรกรรมและหัตถกรรมครัวเรือนอยู่ด้วยกัน ผลผลิตผลิตได้เพียงพอยังชีพเท่านั้น อาจมีการค้าขาย เช่น การค้าทางไกลโดยค้าโค กระบือ

จากรายงานตรวจราชการของกรมหมิ่นประจักษ์กิดปากม ก็ได้ชี้ให้เห็นว่าหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีลักษณะการผลิตยังชีพ ทั้งในการผลิตหลาย ๆ อย่าง เพื่อสนองความต้องการของตน และมีการแลกเปลี่ยนกันมากกว่าที่จะมีการซื้อขาย เนื่องจากมีความคิดว่าการซื้อขายกันนั้นเป็นบาป^๑ นอกจากนี้ ซิมเมตร์แมน ก็ได้ให้ความเห็นว่า หมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีลักษณะการทำมาหากินแบบ "พอเลี้ยงตัวเอง หรือทำพอใช้เอง" และมีการแลกเปลี่ยนกับตำบลอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เคียงเพียงเล็กน้อย โดยเห็นว่าหน้าที่เหลือจากการใช้สอยนั้นมาแลกเปลี่ยนกัน^๑

ศูนย์วิทยพัทยาการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

✓ คาร์ล ซี ทิมเบอร์แมน, "Siam Yearly Economic Survey 1930-1951" การสำรวจเศรษฐกิจของชนบทแห่งประเทศไทย, แปลโดย ชิม วีระไวทยะ (พระนคร : โรงพิมพ์จักรกรร, [ย.ป.ป.], หน้า ๑๓๐ - ๑๓๑.